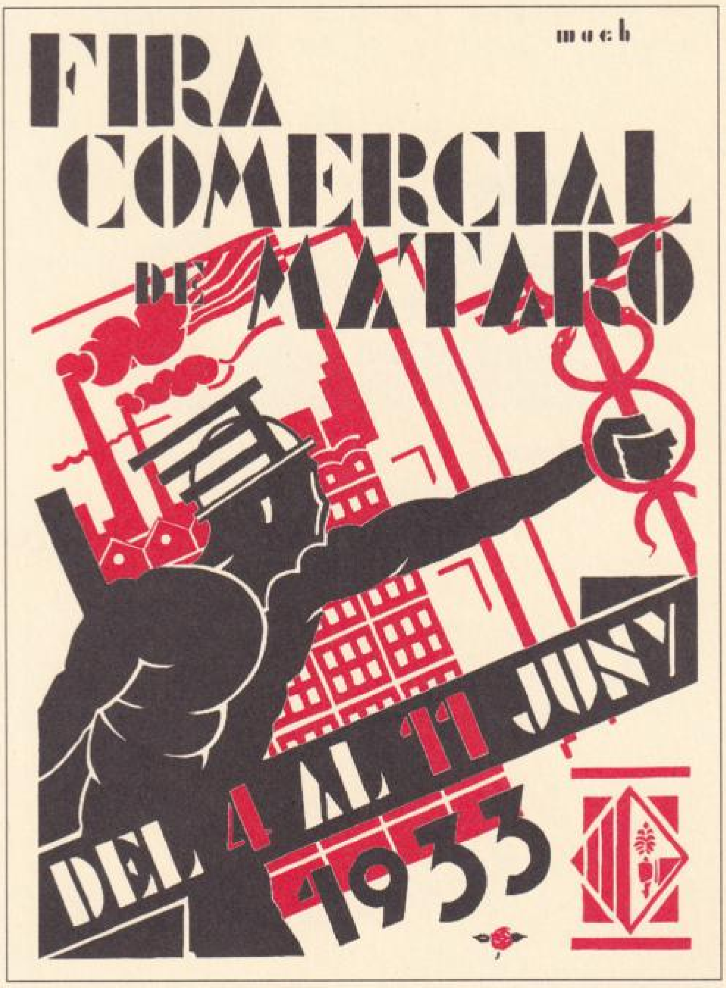

ESTUDIS

JOAN SOLÀ I CORTASSA
Principals diccionaris catalans de 1637 a 1939

JOAQUIM LLOVET
La torre d'en Puget

RAFEL SOLER I FONRODONA
Una obra de Joan-Carles Panyó a Mataró

MANEL SALICRÚ I PUIG
Mataró 1919-1936, del locaut a la revolució anarquista.
L'època del doctor Josep Samsó

DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA

FULLS/97

del Museu Arxiu de Santa Maria

Mataró, abril 2010

FULLS/97

del Museu Arxiu de Santa Maria

Mataró, abril 2010

TAULA

- **EDITORIAL** 1
- **ACTUALITAT** 2
- **ESTUDIS**

PRINCIPALS DICCIONARIS CATALANS DE 1637 A 1939
Joan Solà i Cortassa 3

LA TORRE D'EN PUGET
Joaquim Llovet 6

UNA OBRA DE JOAN-CARLES PANYÓ A MATARÓ
Rafel Soler i Fonrodona 9

MATARÓ 1919-1936, DEL LOCAUT A LA REVOLUCIÓ ANARQUISTA. L'ÈPOCA DEL DOCTOR JOSEP SAMSÓ
Manel Salicrú i Puig 14

- **DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA** 39

Portada: Cartell de la I Fira Comercial de Mataró (1933), obra de l'artista local i mestre fuster Josep Mach i Pla.

Prohibida la reproducció dels textos i de les il·lustracions sense esmentar la procedència.

Edita: **MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA**
Centre d'Estudis Locals de Mataró
Beata Maria, 3. 08301 Mataró
Tel. 93 790 15 28 (Parròquia de Santa Maria)
www.masmm.org

Director: Manel Salicrú i Puig

Consell de redacció: Rafel Soler i Fonrodona
Manel Salicrú i Puig
Joan Castellà i Oliva

Composició i impressió:
Impremta Copyrap. Tetuan, 34 - 08302 MATARÓ

Dipòsit Legal: B-15.257-1978 *ISSN* 0212-9248

L'Equip del Museu Arxiu de Santa Maria no es responsabilitza necessàriament de l'opinió que expressen els articles signats.

Amb la col·laboració de

Ajuntament de Mataró
Institut Municipal d'Acció Cultural

Amb el suport de

INSTITUT RAMON MUNTANER

EDITORIAL

UNA NOVA COL·LECCIÓ A LA BIBLIOTECA DEL MUSEU ARXIU

Als nostres *FULLS/95*, corresponents al mes d'octubre passat, fèiem constar que el senyor Josep Rovira i Puig, membre de l'equip del Museu Arxiu, ens havia donat la seva col·lecció de diccionaris de llengua catalana antics i moderns, un total de cent quaranta-quatre volums.

Avui, el doctor Joan Solà, catedràtic emèrit de la Universitat de Barcelona, Doctor Honoris Causa per la Universitat de Lleida, membre de l'Institut d'Estudis Catalans, Creu de Sant Jordi i Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, fa la valoració de la col·lecció en un dels estudis que publiquem. Remarquem dues afirmacions del doctor Solà:

«Es tracta d'un conjunt d'obres que fonamentalment estan destinades a l'ensenyament del llatí, del català, del castellà i del francès; conjunt que difícilment es podria consultar en cap altra biblioteca catalana, potser amb excepció de la Biblioteca de Catalunya, de Barcelona».

«La ciutat de Mataró, doncs, s'ha de sentir orgullosa de posseir aquesta col·lecció i ha d'estar agraïda al seu generós donant».

Tal com ja hem manifestat moltes vegades, les col·leccions del Museu Arxiu s'han format i es formen a partir dels constants donatius. Algunes, com la donada pel senyor Josep Rovira i Puig, tenen identitat i categoria pròpies. Altres, com la de teatre, o bé l'Arxiu d'Imatges, s'han format per l'agrupació de múltiples donacions, i són també molt importants.

I el Museu Arxiu de Santa Maria, institució cultural de la ciutat, posa a l'abast d'investigadors i estudiosos les seves col·leccions. I agraeix una vegada més la confiança dels donants.

ACTUALITAT

PRESÈNCIA DE TÈRMITS A SANTA MARIA

Fa un parell d'anys, per primera vegada, es comprovà l'existència de tèrmits en la zona de la sagristia i de la sala de Síntesi del Museu Arxiu. Una actuació projectada per Teresa Mach, biòloga, va resoldre inicialment el problema. Però han tornat a aparèixer i, dissortadament, en punts tan emblemàtics com la sagristia dels Dolors, el retaule del Roser i dependències annexes.

El Museu Arxiu de Santa Maria ha encarregat també a la biòloga Teresa Mach l'estudi de la nova problemàtica.

CONVOCATÒRIA DE LA *XXVII SESSIÓ D'ESTUDIS MATARONINS*

El Museu Arxiu de Santa Maria, Centre d'Estudis Locals de Mataró, prepara la *XXVII SESSIÓ D'ESTUDIS MATARONINS*, prevista, en principi, per al dissabte dia 20 de novembre de 2010.

Per això, convoca els estudiosos en qualsevol àrea d'investigació, perquè puguin presentar comunicacions escrites. Hauran de ser inèdites i el seu àmbit geogràfic es limitarà al Maresme. En cas que el nombre total de comunicacions sigui elevat, a criteri de l'organització, es podrà limitar a una sola per participant.

S'hauran de presentar escrites a màquina, a doble espai, sobre fulls DIN A4 (30 línies per 70 espais), deixant un marge a l'esquerra d'uns dos centímetres aproximadament, amb una extensió màxima de 15 pàgines. En qualsevol cas, atès que és molt difícil d'establir el límit en format DIN A4, es considerarà que amb text, imatges i quadres, no podrà superar les 20 pàgines del format final de publicació de la Sessió d'Estudis. Si és possible, adjuntar suport informàtic.

En l'acte de la sessió es llegiran els resums presentats i es facilitarà el diàleg-col·loqui. L'exposició dels treballs podrà anar acompanyada de material audiovisual; caldrà, però, especificar-ho en el moment de la tramesa.

El termini de presentació de les comunicacions finalitzarà el dia 13 de novembre de 2010. Podran ser trameses per correu al MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA, Beata Maria, 3, 08301 Mataró; per correu electrònic (enricsubina@yahoo.es) o bé lliurades personalment al Museu Arxiu (divendres i dissabtes, de 6 a 9 del vespre).

El Museu Arxiu de Santa Maria, amb la col·laboració de l'Institut Municipal d'Acció Cultural, editarà el conjunt de les comunicacions.

NOTÍCIA DE DONATIUS REBUTS

Els germans Montserrat, Josep M. i Manuel Clariana, han donat al Museu Arxiu la col·lecció de les homilies pronunciades a Santa Maria per mossèn Francesc Pou i Ginesta, entre els anys 1981 i 1990. També una gran quantitat de recordatoris i estampes.

El senyor Joan Martí i Peiris també ha donat al Museu Arxiu documentació diversa, referida, bàsicament, a la mutualitat l'Aliança Mataronina.

Ho fem constar i els ho agraïm.

ESTUDIS

El doctor Joan Solà i Cortassa valora la donació feta pel senyor Josep Rovira i Puig d'una col·lecció d'uns cent quaranta llibres (originals i facsímils) relacionats amb la llengua catalana i datats entre el segle XIV i el segle XX (principalment diccionaris, però també gramàtiques, refranyers, vocabularis, etc.), i fa una relació, breument comentada, de les més destacades obres lexicogràfiques a partir del segle XVII.

PRINCIPALS DICCIONARIS CATALANS DE 1637 A 1939

El senyor Josep Rovira i Puig ha regalat al Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró una valuosa col·lecció de llibres de filologia catalana que van des del segle XIV fins ben entrat el segle XX. Es tracta d'un conjunt d'obres que fonamentalment estan destinades a l'ensenyament del llatí, del català, del castellà i del francès; conjunt que difícilment es podria consultar en cap altra biblio-teca catalana, potser amb excepció de la Biblioteca de Catalunya, de Barcelona. I encara cal tenir en compte que moltes de les obres d'aquest conjunt són cada cop més rares al mercat del llibre vell. El senyor Rovira ha esmerçat molts anys i molts recursos en aquesta noble acció. Una part important de la cultura catalana que es conserva en biblioteques i museus procedeix, de fet, de col·leccionistes constants i generosos com ell. La ciutat de Mataró, doncs, s'ha de sentir orgullosa de posseir aquesta col·lecció i ha d'estar agraïda al seu generós donant.

Entre les obres del conjunt predominen els diccionaris. Però hi ha també nombroses gramàtiques, refranyers, mètodes d'ensenyament de les llengües esmentades, vocabularis d'obres diverses (per exemple, d'Ausiàs March), etc.

En una nota general, no seria adequat de donar compte de tot aquest material, cosa que exigiria baixar a detalls més propis d'especialistes. He cregut que seria útil de donar únicament una relació de la producció lexicogràfica pròpiament dita, i encara de fer-ho només a partir del segle XVII i esmentant únicament les obres que, per un motiu o altre, es podrien considerar més importants. Enumero, doncs, tot seguit, cronològicament i de manera molt esquemàtica, les obres principals que es van publicar en aquests tres segles llargs: el lector hi veurà representades moltes de les obres cedides pel senyor Rovira. Prescindiré dels glossaris auxiliars que van aparèixer en obres diverses i també de publicacions anteriors al segle XVII, com ara les de Joan Esteve (1489), Rosembach (1502), Nebrija (1607, etc.), Andrés de Laguna (1555), Miquel Agustí (1625) o Juan Lorenzo Palmireno (1569). Però sí que cal esmentar el notable i ric *Thesaurus puerilis* d'Onofre Pou (València 1575, reeditat fins al 1600), que serà consultat pels lexicògrafs de les èpoques que ens ocuparan. Per a més detalls de tot plegat, el lector pot acudir principalment a dues obres: Germà Colon Domènech i Amadeu-J. Soberanas, *Panorama de la lexicografia catalana* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana 1986); Albert Rico i Joan Solà, *Gramàtica i lexicografia catalanes: síntesi històrica* (València: Universitat de València 1995).

1. Del segle XVII esmentarem quatre obres destinades a l'ensenyament del llatí i una que afecta tres llengües modernes:

Antoni Font: *Fons verborum, et phrasium ad iuventutem latinitate imbuendam* (Barcelona 1637).

Pere Torra: *Thesaurus verborum, ac phrasium*. Barcelona 1640. Reeditat fins a 1757.

Joan Lacavalleria i Dulach: *Gazophylacium catalano-latinum*. Barcelona 1696. Diccionari i frasari extensíssim i acurat, un dels tres millors de tot el període que ens ocupa (amb el de Labèrnia i el de Fabra).

Licenciado de Valles: *Suma de temps, y altres rudiments de la Gramatica*. Barcelona 1641. Reeditat fins a 1780. Amb vocabularis.

Pere Lacavalleria: *Dictionario castellano* [...]. *Dictionaire françois. Dictionari catala*. Barcelona 1641 (i 1642, 1647: manual de conversa).

2. Al segle XVIII hi hagué molt poca activitat lexicogràfica i només cal fer esment d'obres del valencià Carles Ros: *Breve Diccionario Valenciano-Castellano* (València 1739) i *Diccionario valenciano-castellano* (València 1764). Els interessants materials de Manuel Joaquim Sanelo (1760-1827) els ha editat posteriorment Joseph Gulsoy: *El diccionario valenciano-castellano de Manuel-Joaquín Sanelo*. Castelló de la Plana 1964.

3. El segle XIX és ja molt ric d'aportacions en les tres grans àrees lingüístiques: Catalunya, País Valencià i les Balears.

3.1. A Catalunya es van editar tres obres majors (les tres primeres que enumero) i altres de menors:

Joaquim Esteve, Josep Bellvitges i Antoni Juglà: *Diccionario catalan-castellano-latino*. Barcelona 1803-1805. Extens, obra de referència fins a mitjan segle.

Pere Labèrnia: *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondencia castellana y llatina* (Barcelona 1839-1840). 2 volums. Seguit pel diccionari invers ... *de la lengua castellana con las correspondencias catalana y latina* (1844-1848). Completat pel *Diccionari suplement de tots los diccionaris publicats fins ara de la lléngua catalana* (Barcelona 1868), revisat en la part científica per Antoni C. Costa. És el primer diccionari modern de fiabilitat considerable, un dels tres més importants del període, com hem dit. El bàsic es va reeditar amb modificacions en 1864-1865, 1888-1892, i inspirà versions posteriors fins ben entrat el segle XX.

Diccionari catalá-castellá-llatí-frances-italiá. Barcelona 1839. Publicat anònim. Però l'invers, ... *castellano-catalan-latino-francés-italiano* (1842-1848), ja és nominal, de [Miquel Antoni] Martí, [Lluís] Bordas i [Joan] Cortada.

Magí Ferrer: *Diccionario catalan-castellano* (Reus 1836, amb les inicials F.M.F.P. y M.M.; novament, ja nominal, Barcelona 1839).

Santiago Àngel Saura: *Diccionario manual ó vocabulario completo de las lenguas catalana-castellana*. Barcelona 1851; amb l'invers (1852); reeditats fins al 1911.

Pau Estorch i Siqués: *Elements de poética catalana y diccionari de sa rima*. Girona 1852.

Delfí Donadiu i Puignau: *Diccionario de la lengua castellana con la correspondiente catalana*. Barcelona [1889ss]. 4 volums.

3.2. Al País Valencià es van publicar les obres principals següents:

Lluís Lamarca: *Ensayo de un diccionario valenciano-castellano*. València 1839 i 1842, molt breu.

Josep Escrig: *Diccionario valenciano-castellano*. València 1851 (simple reimpressió el 1871). Reelaborat i ampliat per Constantí Llombart (amb el mateix títol, València 1887).

Joaquim Martí Gadea: *Diccionario general valenciano-castellano*. València 1891. El més extens.

3.3. A les Balears tenim:

Pere Antoni Figuera: *Diccionâri mällorquí-castëllâ*. Palma 1840. Indicacions interessants de pronunciació.

Joan Josep Amengual: *Nuevo diccionario mallorquin-castellano-latin*. Palma 1858-1878, més extens, en 2 volums. De fet, començat i abandonat el 1841.

Diccionari manual ó vocabulario completo mallorquin-castellano. Palma 1859. Anònim (a nom de «Unos amigos»).

Diccionari mallorquí-castellá. Palma 1878. Només fins a la lletra *F* i també anònim (sembla que és de Josep Tarongí).

Josep Hospitaler: *Vocabulario castellano-menorquín y viceversa* (però sense l'invers). Maó 1869. I *Diccionario manual menorquín-castellano*. Maó 1881.

Jaume Ferrer i Parpal: *Diccionario menorquín-castellano*. Maó 1883-1887. 2 volums. Amb ortografia estrambòtica.

Ildefons Rul·lan: *Apuntes para un vocabulario etimológico mallorquín*. Palma 1899.

Joan Benejam: *Vocabulario menorquín-castellano*. Ciutadella 1885 i novament 1906.

Vocabulario trilingüe castellano-menorquín-francés. Ciutadella 1902. Anònim (probablement de Salvador Fàbregues).

4. Al segle XX la lexicografia es diversifica més. Esmentaré només unes quantes obres més interessants. A la secció 4.2 recullo algun tractat de barbarismes, una branca molt important de la història de la lexicografia catalana.

4.1. Compilacions històriques:

Marià Aguiló: *«Diccionari Aguiló». Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*. Barcelona 1915-1934. Edició de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu. Base de consulta imprescindible per a tota la lexicografia posterior.

Josep Balari: *Diccionario Balari. Inventario lexicográfico de la lengua catalana compilado por el Dr. D. José Balari y Jovany*. Barcelona [1926-1936], incomplet, amb 2 volums publicats.

Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll: *Diccionari català-valencià-balear*. Palma 1930-1962 (volums 1 i 2 refets: 1964 i 1968, respectivament). 10 volums. L'obra més extensa, ambiciosa i útil fins al moment.

4.2. Altres obres:

Antoni Careta i Vidal: *Diccionari de barbrismes introduhits en la llengua catalana*. Vilanova i la Geltrú i Barcelona 1901.

Josep Aladern [Cosme Vidal]: *Diccionari popular de la llengua catalana*. Barcelona 1904-1906. Obra molt deficient.

Eberhard Vogel: *Diccionari portàtil de les llengues catalana y alemanya*. Madrid i Berlín 1911-1916. 2 volums.

Emili Vallès: *Pal·las. Diccionari català-castellà-francès*. Barcelona 1927. Altres edicions, amb l'afegit de l'anglès, vocabularis inversos, etimologies i il·lustracions.

Emili Vallès: *Diccionari de barbarismes del català modern*. Barcelona 1930.

Bernat Montsià: *Els barbarismes. (Guia de depuració del lèxic català)*. Barcelona 1935.

4.3. El diccionari de Fabra. De fet, la primera obra lexicogràfica important de Fabra va ser el *Diccionari ortogràfic* (Barcelona 1917; altres edicions fins a 1937), en què l'autor practica per primera vegada una selecció del lèxic català amb vistes a la llengua estàndard. Però l'obra definitiva va ser:

Diccionari general de la llengua catalana. Barcelona 1932. Reeditat, amb retocs, el 1954, i altres vegades posteriorment.

Joan Solà i Cortassa
Catedràtic emèrit de la Universitat de Barcelona
Doctor *honoris causa* per la Universitat de Lleida
Membre de l'Institut d'Estudis Catalans
Creu de Sant Jordi
Premi d'Honor de les Lletres Catalanes

L'any 1855 s'obrí a Mataró el col·legi anomenat de Catalunya en la torre anomenada de mossèn Albas, un casal amb entrada pel carrer que prendria el nom d'aquest mossèn. El nostre col·laborador ens explica l'origen d'aquesta torre i l'evolució de la seva propietat.

LA TORRE D'EN PUGET

En consultar les dades històriques del col·legi de Valldemia, haurem vist que l'edifici primitiu on s'inicià se l'anomena, unes vegades, torre d'en Boter o torre d'en Puget, i encara unes altres vegades torre de mossèn Albas, de la qual prengué el nom el carrer (ara, de Mossèn Fornells).[1] Als *FULLS/ 71*, en un treball sobre els Boter, mataronins, comerciants a Madrid, ja vàrem fer una breu referència a aquesta torre, tot prometent que ens en tornaríem a ocupar més endavant. Ara ha arribat, doncs, el moment de fer-ho.

L'origen de la finca es troba en la compra d'una peça de terra plantada de vinya, d'una cabuda de «set o vuit jornals d'home de cavadura», situada en el lloc anomenat «prop lo roura den Fogueres», que féu l'any 1709 el prevere de Santa Maria, Baltasar Àlvarez, a Josep Lleonart, jove sastre.[2] Probablement, mossèn Àlvarez hi va fer aixecar una primera casa i oratori, puix que a l'escriptura de compra del terreny no es parla de cap edifici i només li costà 95 lliures. Mossèn Àlvarez deixà aquesta propietat en usdefruit a un altre mossèn també de Santa Maria, Pasqual Bellsolell, amb el benentès que a la seva mort passés a «Nostre Senyor Jesucrist i a la seva ànima». Pel mateix testament, sabem que mossèn Àlvarez era fill de Sebastià Àlvarez, capità d'infanteria i governador del castell de Gardeny de Lleida.[3]

Abans de continuar, caldrà explicar breument qui era aquell doctor Pasqual Bellsolell. Nascut a Mataró, féu la carrera sacerdotal i entrà a Santa Maria com a resident. L'any 1742 el Sant Ofici de la Inquisició l'empresonà i el sotmeté a un procés, que el condemnà i desterrà. La comunitat de preveres de Santa Maria no acceptà que tornés a Mataró fins al 1756.[4]

A la mort del doctor Bellsolell (1762), la mateixa comunitat heretà la casa, però cregué millor vendre-la que no pas esmerçar el seu preu en un censal i treure'n un rendiment anual. La «dita» (oferta) de 800 lliures de què es parlava per la finca, feia que no els sortissin els comptes.[5] D'aquesta manera, l'any 1767 els marmessors de mossèn Pasqual vengueren la finca a Teresa Puget i Costa, muller de Joan Puget, comerciant de Barcelona, que la comprà de diners seus propis i parafernals. Segons llegim a l'escriptura de compra, la peça de terra i casa amb oratori era situada en el lloc anomenat «casa Alvarez abans prop lo roure d'en Fogueres», i el preu de la venda el de 975 lliures.[6]

Els Puget eren una família de comerciants i es distingien dins la burgesia barcelonina del segle XVIII.[7] Joan Puget degué voler disposar d'una torre a fora de Barcelona, per passar-hi els mesos d'estiu, com en tenien altres famílies benestants barcelonines. I l'indret que ocupava la casa de mossèn Àlvarez a Mataró, li devia resultar convincent pel fet que no era dintre ciutat, però tampoc no n'era massa allunyada. El lloc quedava quelcom elevat, –i per tant airejat–, i a més susceptible de comptar amb l'aigua dels molins de la ciutat per a regar la peça hortícola que anava annexa amb la propietat.

Torre d'en Puget,
amb el frontis reformat, simulant
elements del neoclàssic.
Fotografia Joan Castellà. MASMM.

Pensem, doncs, que fou aleshores quan aquell comerciant barceloní, Joan Puget, transformà l'estatge de mossèn Àlvarez en el casal actual. Ho diem perquè l'any 1780, Francesc Boter, mataroní, comerciant a Madrid, interessant-se per aquesta torre, el seu administrador a Mataró, Pau Andreu, la hi descrivia com «una casa de tres cóssos, amb tres portals, capella, balcó o galeria pel frontis de tota la casa, hort amb aigua dels molins, clausura de rajola de València».[8] Boter no s'hi pensà més, i va adquirir la torre per la no menyspreable quantitat de 4.000 lliures a Rafael Puget i Costa, fill de Joan Puget.[9]

La diferència del preu pagat per Boter, respecte a l'import de la compra abonat per Teresa Puget l'any 1767, ens referma a creure que foren els Puget els qui hi aixecaren la construcció definitiva. Després de tot, eren gent que tenien la capacitat sobrada per a fer construir una torre semblant. Ho diem perquè a les capitulacions matrimonials atorgades l'any 1769, amb motiu del casament de Rafael Puget i Costa amb Maria Teresa Vila, el pare Puget féu donació al seu fill de la quantitat de 40.000 lliures, de les quals 10.000 les rebria el dia del casament, i les restants quan heretés. Per la seva banda, Maria Teresa rebé de la seva mare 300 lliures, i aportà en concepte de dot 5.155 lliures 7s 6d., que li corresponien de l'herència del seu pare, per diferents drets i conceptes. El pare i fill Puget li constituïren escreix per un import de 3.000 lliures.[10]

Anys més tard (1839), els Boter vengueren la casa, oratori i peça de terra a Pelegrí Ferrer i Palmarola, fabricant de filats de Mataró, pel preu de 3.300 lliures.[11] Pelegrí Ferrer morí el 1849 i deixà la seva vídua, Teresa Gallifa, usufructuària de tots els seus béns. Quant a la torre de mossèn Albas, amb la seva horta, la deixà comuna entre el seu germà, el doctor Joan Ferrer i Palmarola, i cinc nebots, Magdalena Ferrer Buxó (de Miralpeix), Joan Dachs Ferrer, Francesca Dachs i Ferrer (de Roma), Pelegrí Ferrer i Buxó, Pelegrí Gallifa i Ros, i el seu amic, Ermengol Coll de Valldemia, durant llur vida natural, i disposant que, després de morts, la finca quedés per a Magdalena Ferrer Buxó (de Miralpeix), Joan Dachs Ferrer i Francesca Dachs Ferrer (de Roma) o per als seus hereus.[12]

Ermengol Coll de Valldemia, Pelegrí Ferrer i Buixó, amb Ramon Cuspinera i Figueras, –que havia vingut de Cuba amb els dos primers–, posaren en comú a finals de 1854 tot llur patrimoni per a formar «una sola casa i família».[13] Amb això, llur propòsit devia ésser d'obrir un gran centre educatiu a Mataró i, amb aquest intent, iniciaren l'any següent unes obres de reforma en la torre de mossèn Albas.[14] El setembre del mateix any va morir Teresa Gallifa, vídua de Pelegrí Ferrer i Palmarola, i els cohereus d'aquest darrer, Magdalena Ferrer, Joan Dachs i Francesca Dachs, cediren a Pelegrí Ferrer i Buixó i Ermengol Coll de Valldemia l'usdefruit de la finca amb caràcter vitalici, mitjançant el pagament de 150 lliures anuals a repartir entre els cinc cohereus. A l'operació, també hi entrà Ramon Cuspinera, però sense tenir dret a la part de les 150 lliures per no ésser cohereu.[15] Finalment, al cap de pocs dies, van obrir el col·legi anomenat de Catalunya (després de Valldemia) que, de moment, quedà instal·lat en la torre d'en Puget o de mossèn Albas.

Al mateix any 1855, els fundadors del col·legi de Catalunya ja havien adquirit en emfiteusi una gran horta, situada a ponent de la casa i horta de mossèn Albas, que limitava amb la riera de Cirera.[16] En aquesta extensió, hi construirien un gran pavelló escolar –sota plans del mataroní Jeroni Boada–, amb parcs i jardins, i hi traslladarien el col·legi, que acabaria prenent molt renom dins el món educatiu.[17] Però durant molts anys, l'entrada al recinte docent es continuà fent per l'edifici inicial (amb alguna

reforma a la façana), és a dir, pel casal que havia estat dels Boter, abans Puget, al carrer de Mossèn Albas.

L'any 1888, morts Ermengol Coll i Ramon Cuspinera, el sobrevivent dels tres associats, Pelegrí Ferrer i Buxó, va arrendar el col·legi a la congregació dels Germans Maristes, i també els cedí gratuïtament els baixos de la casa de mossèn Albas, reservant-se per a ell dues habitacions, i amb la prohibició que els maristes aixequessin cap paret que tapés l'edifici.[18]

Uns dies abans, el mateix Pelegrí Ferrer havia cedit la nuda propietat de la finca de Valldemia a Sebastià Cruzat i Josep Miralpeix i Ferrer, però se n'havia reservat l'usdefruit. Els dos anomenats figuren com a marmessors en el seu testament.[19] D'aquesta manera, en morir Pelegrí Ferrer el juny de 1891, Cruzat i Miralpeix consolidaren la nuda propietat amb l'usdefruit del col·legi, edificis i patis i ho vengueren tot plegat a aquella congregació marista.[20]

La casa i horta del carrer de Mossèn Albas no entrà òbviament en l'operació, però a l'any següent (1892), Josep Miralpeix i Ferrer, Josep Roma Comalada i Josep Dachs Sastre, com a successors dels seus antics propietaris, la llogaren als maristes per tres anys prorrogables, pel preu de 1.000 pessetes l'any. A més, autoritzaren els llogaters a obrir les tres antigues comunicacions d'accés al col·legi, amb l'obligació de conservar les obertures interiors i exteriors de l'edifici.[21] Finalment, uns anys més tard, la institució marista va adquirir aquesta torre, que ja tenia pràcticament incorporada al col·legi.[22]

Però, malgrat els canvis de propietaris des que va comprar el terreny el reverend Àlvarez, l'indret se'n va dir, «potser per inèrcia», casa de mossèn Àlvarez, i d'ací passaria a donar nom al carrer que posteriorment s'hi va obrir, només que per corrupció quedà, amb el temps, en Mossèn Albas, nom que es mantingué com fossilitzat en la documentació municipal (padrons, plànols, etc.) fins als nostres dies.

Joaquim Llovet

NOTES

1.- Ramon Salicrú i Puig, *Mataró, carrer a carrer* (Mataró 2006), 67.

2.- Arxiu de la Corona d'Aragó, Arxiu notarial de Mataró (=ACA,ANM), núm. 433, 25 abril 1709.

3.- ACA, ANM, núm. 755, 21 agost 1742.

4.- Carles Marfà i Riera, «El Dr. Pasqual Bellsolell, prevere. Un místic mataroní condemnat per la Inquisició setcentista», *FULLS*/34 del Museu Arxiu de Santa Maria (Mataró abril de 1989), 19-27.

5.- Museu Arxiu de Santa Maria , ESG 5 (20) Llibre de resolucions 1754-1781, 14 gener 1764.

6.- ACA, ANM, núm. 875, 15 gener 1767.

7.- Sobre els Puget, veg. Pedro Molas Ribalta, *Los gremios barceloneses del siglo XVIII* (Madrid 1870), 338, 395.

8.- Hereus d'Esteve Martí i Coll, «Copiador de cartas de Pau Andreu», Andreu a Boter, 25 març, 9 agost 1780.

9.- Arxiu Històric Notarial de Barcelona (=AHPB), Francesc Joan Elias i Bosch, 4 de juliol de 1780.

10.- AHPB, Sebastià Prats, «Liber octavus capitulorum matrimonialium», etc (1768-1778), fs. 350-354. Citat a Pere Molas i Ribalta, *Economia i societat al segle XVIII* (Barcelona 1975), 134.

11.- Arxiu Comarcal de Mataró, Arxiu Notarial (=ACM, AN), Antoni Simon, 7 maig 1839.

12.- ACM, AN, Jaume Fins, 7 març 1849.

13.- ACM, Jacint Boter, 23 desembre 1854.

14.- La usufructuària del casal, Teresa Gallifa, vídua Ferrer, trobant-se al llit, greu i viaticada, va reconèixer en un document notarial, quatre dies abans de morir, haver-los facultat per realitzar aquestes obres, a llur costes, a la torre de mossèn Albas (ACM, AN, Matías Aparicio, 7 setembre 1855).

15.- ACM, AN. Matías Aparicio, 21 setembre 1855.

16.- ACM, AN, Matías Aparicio, 13 maig 1855. Segons l'amillarament de 1851 era d'una cabuda de 2 mujades i 15 mundines (Arxiu Municipal de Mataró [=AMM], Repartos 255).

17.- Sobre el col·legi de Catalunya (Valldemia), veg. Manuel Cusachs i Corredor, «Col·legi de Valldemia (1855-1888). Dels inicis al seu traspàs als Germans Maristes», *FULLS/*85 (2006), 32-47.

18.- ACM, AN, Miquel Tuñí, 25 juliol 1888.

19.- ACM. Joaquim Cabañes, 21 juliol 1888, 10 març 1888 (testament).

20.- ACM, AN, Miquel Tuñí, 13 juliol 1891.

21.- ACM, AN, Miquel Tuñí, 1 i 16 de març de 1892.

22.- L'any 1925, en el padró de la contribució urbana, la casa núm. 3 del carrer de Mossèn Albas deixà d'anar a nom de «Miralpeix y otros», per a passar al d'«Instituto des Petits Frères de Marie», nom de la congregació marista. (AMM, HAC, 0100-01).

Els plafons exposats a la secció Santes del Museu Arxiu, que representen escenes del martiri de sant Cugat i de les santes Juliana i Semproniana (final segle XVIII), sempre havien estat atribuïts a Carles Moretó.

Però la investigació de Rafel Soler i Fonrodona documenta que el seu autor és el pintor mataroní Joan Carles Panyó.

UNA OBRA DE JOAN-CARLES PANYÓ A MATARÓ

El Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró, a la secció Santes, conserva uns plafons pintats, destinats en el seu moment a ornamentar l'església en les festes extraordinàries de les santes Juliana i Semproniana. Són una de les comptades mostres sobrevivents de l'anomenat «estil efímer», tan usat en el temps del final del barroc.

Aquests plafons es col·locaven sobre les pilastres de la nau central de Santa Maria. Són pintats al tremp, en colors, sobre cartró reforçat amb llistons de fusta; juntes, les seves seccions cobreixen una superfície aproximadament rectangular d'uns tres metres d'alçada, per una mica més d'un d'amplada; al peu de cada plafó, n'hi ha un altre en forma de peanya o de mènsula, que emmarca un cartell amb un text.

A cada plafó hi ha pintat un episodi de la vida de sant Cugat i les Santes, en un marc lleugerament ovalat també pintat i sostingut per angelets, sobre un fons de flors; a banda i banda, unes palmes que arriben fins a la part superior, juntament amb elements florals; la part baixa és adornada també amb flors i fulles. A l'alçada del basament de la pilastra, la representació es completa amb un text literari al·lusiu al tema de la pintura corresponent.

Les llegendes que acompanyen les pintures estan compostes en la forma estròfica que, en castellà, rep els noms de «tercerilla» o «tercenilla». Són tres versos de vuit síl·labes mètriques, el primer dels quals és un vers blanc, i el segon i el tercer rimen. En la literatura castellana, sembla que aquest tipus d'estrofa d'art menor (sobretot en l'anomenat Siglo de Oro) s'utilitzava sovint en les composicions amb finalitats moralitzants, especialment en ocasions de grans solemnitats religioses, com és el nostre cas.[1] Les transcrivim:

[1. Trobada de les Santes amb sant Cugat]
A la voz de Cucufate
sus Padres y Casas dejan
y de su Patria se alejan.

[2. Sant Cugat adoctrina les Santes]
Apenas de Cucufate
la predicación perciben
nuestra Santa Fe reciben.

[3. Sant Cugat bateja les Santes]
Del viejo Adán despojadas
y de nuevo aquí vestidas
renaceis a nuevas vidas.

[4. Degollació de sant Cugat]
Los Martirios del Maestro
tanto no las amedrentan
que antes su valor aumentan.

[5. Les Santes sepulten sant Cugat]
Dan honrada sepultura
al Maestro agradecidas
aunque peligren sus vidas.

1. Trobada de les Santes amb sant Cugat

2. Sant Cugat adoctrina les Santes

3. Sant Cugat bateja les Santes

4. Degollació de sant Cugat

5. Les Santes sepulten sant Cugat

[6. Les Santes són preses]
Tal es de su alma el incendio
que hachas y planchas de fuego
no las quitan el sosiego.

[7. Davant del tribunal]
De su Fe la confesión
hacen delante Rufino
sin temer su indignación.

[8. Les Santes a la presó]
Esposas Grillos y Cárcel
que padecemos gozosas
nos prueban de Cristo Esposas.

[9. Escena de tortura]
Despedazadas con garfios
de la Catafia pendientes
os probais las más valientes.

[10. Degollació de les Santes]
La Gracia que las anima
esforzó a los Macabeos
repite aquí sus trofeos.

Acabades les festes, els plafons es guardaven a la petita sagristia de la capella de Sant Desideri, en un lloc dissimulat sobre la volta.[2] Aquest fet no és casual.

Segons Ferrer i Clariana, les relíquies del cos del sant màrtir de les catacumbes romanes –sant Desideri–, es veneren a Mataró des de l'any 1686; foren concedides a la ciutat per mediació del pare Tomàs Muniesa, de la Companyia de Jesús. En l'administració de la Confraria hi havia intervenció municipal, perquè sant Desideri era considerat «el Sant de la Ciutat». Per aquest motiu, quan el 1772 Mataró obtingué del monestir de Sant Cugat del Vallès les relíquies de les santes Juliana i Sempro-

6. Les Santes són preses

7. Davant del tribunal

8. Les Santes a la presó

9. Escena de tortura

10. Degollació de les Santes

niana, considerades filles d'Iluro, l'antecessora de la ciutat de Mataró, fou confiada la seva custòdia i culte a la confraria de Sant Desideri, que les guardà junt amb les del sant fins que, l'any 1783, foren col·locades en el petit cambril projectat per l'escultor Salvador Gurri al centre del retaule de l'altar major.[3]

Per tant, els comptes dels primers anys del culte de les Santes es troben en els llibres de la confraria de Sant Desideri. Devem a l'amable suggeriment de la doctora Maria Garganté el fet d'haver repassat de nou aquesta documentació, d'on hem obtingut les dades següents:

- L'any 1772 es pagaren als germans Morató, que aleshores construïen el retaule major de Santa Maria, trenta lliures per ornar i empal·liar l'església (empal·liar significa ornamentar amb domassos i teles). Feren també un soli per exposar les relíquies de les Santes, perquè encara no era acabat el nou altar major. En el que es paga per aquesta ornamentació, no hi consta cap despesa per res relacionat amb la pintura.

- L'any 1779, trobem un pagament «a **Joan-Carlos Penyó** per las pilastras, que pintà per lo adorno de la Igla en las festas de las Stas», seguit d'un altre a I. Font i J.F. Regàs «per sos treballs, y de altres, per cartrons, claus, fustes, pintura, y altres coses, tot empleat per las mateixas festas».

- L'any 1780 un altre pagament «a Isidro Font per los ventalls de las festas, per sos jornals, los de Regàs, y de altres en las mateixas festas [de las Santas], claus, fil, paper, cartrons y pintura de **peñó** de Barcelona». L'any 1781, després del pagament habitual a Font i a Regàs per jornals i materials «per las festas de las Santas», un altre «a **Joan Penó** pintor per pinturas fetas per las festas».[4]

Fotografies plafons Joan Castellà. MASMM.

Sembla clar que «Joan-Carlos Penyó», «peñó de Barcelona» i «Joan Penó pintor» són la mateixa persona, l'aleshores jove pintor mataroní Joan-Carles Panyó i Figaró, que durant aquests tres anys hauria executat les pintures de la vida de sant Cugat i les Santes que comentem. Que la feina es fes en tres tongades, com creiem que es desprèn dels comptes de Sant Desideri, és encara un argument a favor de l'autoria de Panyó, que hi hauria pogut treballar en estades curtes a Mataró des de l'època en què encara era a Barcelona com a professor ajudant del seu mestre Pere-Pasqual Moles a l'Escola de Llotja, i fins quan ja treballava a Berga.

Com hem explicat,[5] Panyó fou deixeble dels germans Tramulles i de Pere-Pasqual Moles, coneguts pel gran nombre d'obres de l'«estil efímer» que van realitzar (perspectives, túmuls, escuts heràldics, etcètera), una producció que coneixem només per gravats i descripcions literàries. Panyó s'hi dedicà també profusament i, a diferència dels seus mestres i per uns atzars venturosos, a Mataró tenim la satisfacció d'haver conservat fins avui unes d'aquestes seves pintures, destinades originalment a tenir poca durada.

El baró de Maldà ens indica en les seves memòries que, quan visità Mataró per les Santes de 1796, veié i admirà «els medallons de les pilastres de cada capella».[6] Molt probablement, els plafons es posaven i treien cada any per les Santes, fins que la col·locació de les estàtues dels apòstols a les pilastres de l'església, l'any 1835, va impedir-ho.

El lloc on es guardaven els plafons era tan dissimulat que, amb el temps, se'n perdé el record. Fins que, preparant l'ornamentació i la il·luminació extraordinàries de l'església per a la celebració de les festes commemoratives del setzè centenari del martiri de les Santes, l'any 1904, van ser retrobats. Els erudits mataronins Fèlix Castellà Nunell, prevere, i Francisco Cabanyes Prat, advocat, en la *Memoria Explicativa* de les festes,[7] descriuen el descobriment dels plafons amb aquestes paraules:

> «Hem de fer esment de la troballa quasi providencial, pochs mesos ants de les festes, d'uns adornaments. És el cas que, en un dels llochs destinats a guardar varis objectes pertanyents a l'Administració de les Santes, se descobriren unes pintures al tremp representant distints epissodis de la vida y martiri de Sant Cugat y ses deixebles Juliana y Semproniana. Examinades detingudament, se comprèn que foren destinades al peu de cada pilastra; y, segons calculs mólt probables, donada la llur factura, es creu que serien colocades en les festes de la solemne trasllació de les Relíquies l'any

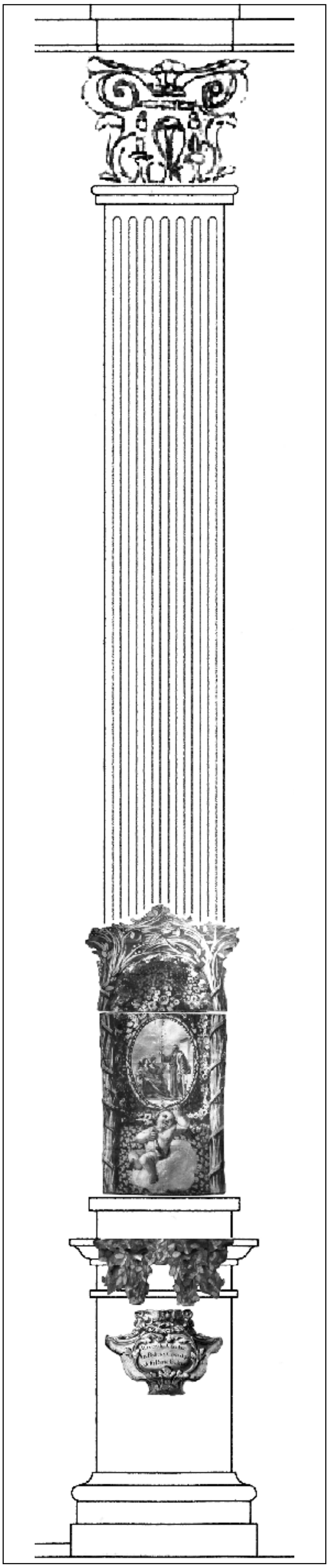

1772; venint a corroborar aital suposició i qué ningú dels presents recordava haverles vistes ni tenir noticia de la llur existencia. No tenen mólt valor material però sí artistich; puig, encara que abocetades, revelen una mà experta. Afecten la forma de medallons enquadrats entre dos palmons, ab ramatges de llorer en llur peu y dos angelets. Però llur valor historich és més important per la rahó aduida sobre l'objecte per què foren fetes. Per tot això la Junta de festeigs cregué acertadissim posarles en llur lloch en les festivitats del Centenari».

Els plafons es pogueren col·locar de nou a les pilastres perquè les imatges dels apòstols havien estat retirades el 1902. Passades les festes, els plafons tornaren al seu lloc a la capella de sant Desideri. Quan, en la restauració del temple feta pel doctor Samsó el 1926, es van reposar els apòstols a les pilastres,[8] ja no van poder-s'hi tornar a instal·lar els plafons. I el 1936, la brigada municipal encarregada de destruir el retaule i les imatges de la capella de sant Desideri no els va trobar.

Aquesta obra d'«estil efímer», tan duradora de Joan-Carles Panyó és la primera que li coneixem documentada a Mataró. Posteriorment, no tenim cap referència documental del que pogués haver fet en l'any escàs que va tornar a viure a la seva ciutat natal, abans de marxar definitivament cap a Girona i Olot. Però, si no vivint a Mataró, hi treballava, molt més devia fer-hi l'any 1782 quan, acabat de casar a Berga, ve a viure a Mataró perquè hi ha feina.[9] En tot cas, ja en els darrers temps de la seva vida, a Olot, encara anomenaven Panyó «el pintor mataroní».

Rafael Soler Fonrodona

NOTES

1.- DIEGO DE SAAVEDRA FAJARDO, *Empresas políticas*. Ediciones Cátedra (Madrid 1999).

2.- LLUÍS FERRER CLARIANA, *San Desiderio Patrón de la Ciudad de Mataró* [opuscle, s/p, Mataró 1942].

3.- LLUÍS ADAN FERRER i RAFAEL SOLER FONRODONA, «El retaule major de Santa Maria de Mataró, 1767-1783», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 54 (Mataró, gener 1996).

4.- MASMM- Secció Sant Desideri, *Llibre de comptes*, 14-15.

5.- RAFAEL SOLER FONRODONA, «Joan-Carles Panyó (1755-1840), un important pintor i pedagog», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 95 (Mataró, octubre 2009), 28-32.

6.- RAFAEL D'AMAT I DE CORTADA, BARÓ DE MALDÀ, *Calaix de Sastre III, 1775-1779*, Edicions Curial (Barcelona 1988), 116.

7.- FÈLIX CASTELLÀ NUNELL, i FRANCISCO CABANYES PRAT, *Memoria explicativa de les festes celebrades a la ciutat de Mataró amb motiu del XVI Centenari del martiri de les Santes Juliana y Semproniana*. Impremta de L. Rossell, successor de F. Horta (Mataró 1907).

8.- XAVIER ALARCON CAMPDEPADRÓS, «Les imatges dels apòstols a Santa Maria de Mataró», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 87 (Mataró, gener 2007).

9.- SOLER, «Joan-Carles Panyó», 28, 30.

Detall dels plafons situats sobre una columna de l'església. Escala 1/50.

El doctor Samsó va ésser primer ecònom i, després, rector de Santa Maria de Mataró, des de l'any 1919 fins al 1936, quan fou detingut i després afusellat el primer de setembre d'aquell any.

En l'article que segueix s'analitza tota aquella època, que comprèn els darrers anys de la Restauració, la Dictadura, la República i la revolució anarquista.

MATARÓ 1919-1936, DEL LOCAUT A LA REVOLUCIÓ ANARQUISTA. L'ÈPOCA DEL DOCTOR JOSEP SAMSÓ

LA POBLACIÓ

Mataró aleshores era una ciutat industrial. L'any 1920 tenia a l'entorn de 24.000 habitants, i una població creixent gràcies a la immigració, per primera vegada vinguda de fora de Catalunya, que arribaria als 28.000 habitants l'any 1930.[1]

L'agricultura, la ramaderia i la pesca, el sector primari, ocupaven un 10% dels habitants de Mataró. La producció de les hortes, orientada al consum barceloní i a l'exportació de les patates primerenques als mercats anglesos i francesos, i el conreu de la vinya, eren les principals activitats. La ramaderia era només una part complementària de les explotacions pageses. La pesca es destinava al consum de la ciutat.

La indústria més important i bàsica del Mataró d'aquells anys era el gènere de punt i les activitats complementàries, filatures, tints,..., amb la producció dirigida principalment al mercat peninsular. També existia una important indústria metal·lúrgica, bàsicament dedicada al servei del ram tèxtil. Aquest sector, el sector secundari, ocupava aproximadament el 68% de la població. A més, el ram de la construcció representava un 4% de la població treballadora.

I els serveis, el sector terciari, representava un 18% de la població[2] i era en progressió creixent.

Es pot considerar que la població de Mataró era majoritàriament de religió catòlica. L'any 1920 la proporció de famílies que batejaven els seus fills era del 89,25% i els enterraments pel ritual catòlic eren del 87,75%. L'any 1935, les proporcions eren les següents: baptismes 73'08% i enterraments 84'06%.[3] A la ciutat hi havia també un petit grup de protestants evangèlics.

A Mataró hi havia guarnició militar constituïda pel Séptimo Regimiento de Artilleria Ligera de Campaña, després Regimiento de Artilleria Ligera núm. 8. Ocupava la caserna situada al carrer de Pinzón, ara avinguda del Maresme, que incloïa els terrenys de l'actual avinguda de Jaume Recoder.

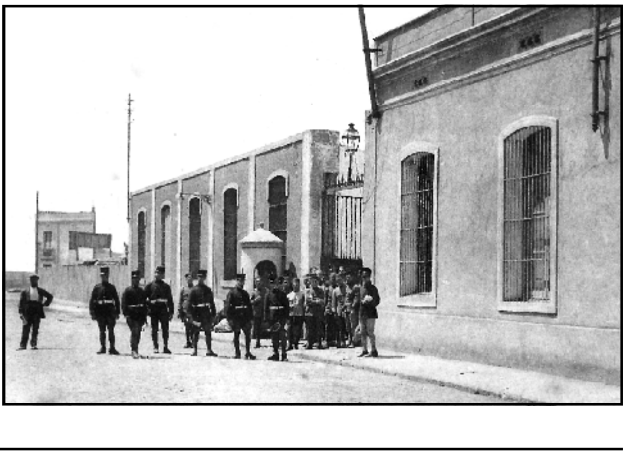

Caserna del regiment d'artilleria al carrer de Pinzón, avui avinguda del Maresme, zona avinguda Recoder (c. 1920).
Postal Fototípia Thomas, Barcelona. Edició Abadal.
Col·lecció F. de P. Enrich i Regàs. MASMM. Arxiu d'Imatges.

Habitatges de la caserna de la Guàrdia Civil, al Camí Ral, l'Havana (1925).
Fotografia Mn. Joan Colomer. MASMM. Arxiu d'Imatges.

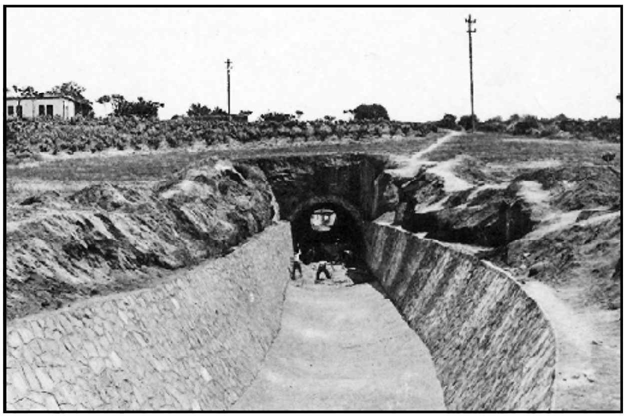

Obres del desviament de la riera de Cirera. Túnel del Primer de Maig (c. 1920). Postal Fototípia Thomas, Barcelona. Edició Abadal. Col·lecció F. de P. Enrich i Regàs. MASMM. Arxiu d'Imatges.

També hi havia forces de la Guàrdia Civil a la nova caserna del Camí Ral, l'Havana, i de Carrabiners i Mossos d'Esquadra.

LA CIUTAT

El nucli urbà

El nucli urbà del Mataró d'aquell temps era situat entre rondes, tot i que les de la banda de llevant no eren encara obertes i que els darrers trams de la banda de ponent s'obririen durant els anys vint. Ocupava la ciutat vella i una part de l'eixample de 1878. Entre 1919 i 1923 hi hagué molt poca activitat constructiva, però la Dictadura representà la represa del sector.

La inauguració del tramvia de Mataró a Argentona (1928) va permetre també construir fora ciutat, a Cerdanyola, petites cases d'estiueig o de cap de setmana, del tipus «caseta i hortet», en terrenys de secà i antigues vinyes.

Resolt el desviament de la riera de Cirera fins a la riera de Sant Simó, obres iniciades l'any 1916 i finalitzades l'any 1921, durant la Dictadura es feren dues obres d'urbanització importants, la pavimentació del Camí Ral i la reforma de la Rambla, de la plaça de Santa Anna i de la Riera.

L'any 1926 la Caixa d'Estalvis de Mataró edificà les cases barates, el grup Goya, a la ronda d'Alfonso XII.

En temps de República es construí l'edifici del mercat de la Plaça de Cuba, inaugurat el 12 d'abril de 1936.

L'any 1936, fora rondes, només hi havia el Parc, els camps de futbol de l'Iluro, després del Mataró, i de la Mataronina a l'indret de l'actual carrer de mossèn Molé, el camp del Stadium o de mossèn Plandolit, al camí de la Geganta, i els edificis de l'asil de Cabanelles, el cementiri de Caputxins i el col·legi dels Salesians; també s'havia iniciat la formació del carrer de Pizarro. A Cerdanyola, com ja s'ha dit, començava l'edificació de la zona.[4]

Les comunicacions

La ciutat era comunicada per carretera, per l'antic Camí Ral, amb Barcelona, amb Girona i amb la frontera francesa. També ho era amb Argentona i Granollers, i amb Llavaneres.

El ferrocarril assegurava el transport de passatgers i mercaderies fins a Barcelona o fins a la frontera francesa.

El maig de 1928 es va inaugurar el tramvia de Mataró a Argentona, i des del mes de març del mateix any 1928 existien les línies d'autobús Mataró-Argentona-Dosrius-Canyamars i Mataró-Llavaneres.

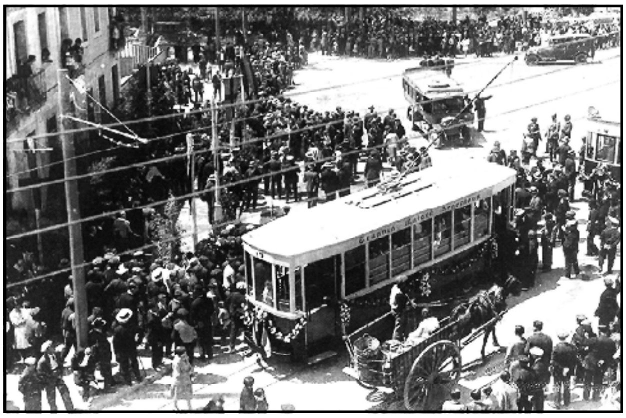

Inauguració del tramvia de Mataró a Argentona, a l'actual plaça de Granollers (27 de març de 1928).
MASMM. Arxiu d'Imatges.

Edificis de la fàbrica Marfà (c. 1920).
Postal Fototípia Thomas, Barcelona. Edició Abadal.
Col·lecció F. de P. Enrich i Regàs. MASMM. Arxiu d'Imatges.

La indústria

La indústria tèxtil, el gènere de punt, era l'activitat més important de la ciutat. L'any 1923 ocupava 4.713 treballadors i el 1936 la xifra s'havia incrementat fins a 6.577. Les empreses de més de 250 treballadors ocupaven en aquestes dues dates més del 75% dels treballadors del sector, que eren majoritàriament dones, gairebé les tres quartes parts.

Les fàbriques més importants eren can Marfà, can Gassol, ca l'Ymbern i can Minguell, que l'any 1936 tenien més de 500 obrers.[5] També eren importants can Colomer, can Fontdevila i ca l'Asensio. Can Marchal i can Marot eren els tints amb més volum de treball. En el ram metal·lúrgic destacaven dues fundicions, can Font i can Roure. Hi havia dues fàbriques de paper, amb bona producció, can Fàbregas del carrer de Lepant i can Fàbregas del carrer de Biada. I una fàbrica de vidre de característiques especials, la Cooperativa del Forn del Vidre. Cap de totes aquestes empreses ha arribat al dia d'avui i, dissortadament, tampoc es conserven els seus edificis, que han estat enderrocats durant les dues darreres dècades, llevat dels de can Marfà, can Fontdevila, can Fàbregas del carrer de Lepant i, parcialment, els de can Marot.[6]

La indústria mataronina, com tota la indústria catalana, va tenir una gran activitat durant la Guerra Europea, però acabada la contesa entrà en recessió. A més, l'increment constant del cost de la vida produí una gran inestabilitat social, que provocà les vagues de 1916, 1917 i 1918, amb la Guàrdia Civil desplegada per mantenir l'ordre i detencions de vaguistes en totes elles. Després, l'any 1919, vindria el tancament de fàbriques ordenat per la patronal, el «lock-out», o locaut, dit «locut» per la gent, que a Mataró va durar des del 6 de desembre de 1919 fins al 17 de febrer de 1920. En aquest moment, s'obtingué la jornada de vuit hores, millores salarials i l'inici del subsidi d'accident, malaltia i maternitat. A la mateixa època, es comencen a implantar els sindicats únics d'indústria o de ram, promoguts per la Confederació Nacional del Treball, CNT, central obrera de caràcter anarquista. En contraposició neixen els sindicats lliures, promocionats per les organitzacions patronals.[7] La lluita entre sindicats únics i lliures arribarà al carrer amb atemptats, assassinats i represàlies de tota mena. El cas més greu ocorregut a Mataró fou l'assassinat per compte del Sindicat Únic de l'obrer Joan Torras i Vila, vinculat a un sindicat catòlic del Círcol Catòlic d'Obrers, el juny de 1920,[8] que originà la represàlia d'un grup del Sindicat Lliure contra uns treballadors del Sindicat Únic, que, un dia festiu, el dilluns de Pasqua, 28 de març de 1921, a la tarda es reuniren al bar de ca l'Aragonès, a la Riera,[9] amb resultat de dos morts i sis ferits. L'acció, que trasbalsà la ciutat, és coneguda com els fets de ca l'Aragonès.[10]

A Mataró, els anys inclosos entre el 1917 i el 1923 foren de màxima agitació social. Amb la Dictadura, hi hagué canvi de situació i s'imposà una relativa calma.[11]

Les crisis progressives van fer necessària la renovació de la maquinària per poder seguir de prop els corrents de la moda i entrar amb bon peu en el nou món de la fabricació de mitges, amb una major perfecció del gènere i voluntat de renovació, per a l'obertura de nous mercats. A la vegada, hi hagué un gran increment de la petita indústria que, amb maquinària moderna, va poder competir amb la indústria tradicional.[12]

Fàbrica de can Colomer, abans can Corbes, al carrer del Prat (1980).
Fotografia Miquel Sala i Girbal. MASMM. Arxiu d'Imatges.

Aquesta situació es manté durant la Dictadura, però a la seva fi i quan l'adveniment de la República, les conseqüències de la crisi nord-americana del 1929 es van deixar sentir, començà una nova inestabilitat.

L'any 1931 es va incrementar l'atur en la indústria tèxtil i en la construcció, i l'any 1933 la manca de comandes i la poca activitat constructiva condicionarà la reducció de la jornada de treball.[13]

L'agricultura

El primer terç del segle xx es caracteritza a Mataró i al Maresme per la conversió en regadiu dels terrenys de secà i les vinyes situades en les zones planes del litoral i els primers replans de la serralada gràcies a l'excavació de pous i l'elevació de l'aigua subterrània per sistemes mecànics i electricitat. De manera paral·lela, es construeixen molts habitatges, amb les edificacions auxiliars necessàries, en les explotacions unifamiliars pageses de les peces més allunyades.

Els conreus fets a les hortes eren de tipus intensiu, amb collites rotatives estacionals d'hortalisses, destinades, sobretot, al consum barceloní, i de patates, amb una collita primerenca dedicada a l'exportació als mercats europeus, principalment, anglesos i francesos.

La tècnica de regar, amb l'aigua acumulada en dipòsits que, a través de conductes enterrats arribava a les feixes, i que des dels pericons, amb intervenció dels pagesos, es podia distribuir als diferents solcs, i la incorporació de fertilitzants, fems, en especial, però també adobs de procedència natural o química, donava, si el temps ho permetia, resultats òptims.

Cada vespre una llarga corrua de carros, que omplia la carretera de Barcelona, transportava els productes de les hortes de Mataró i del Maresme al Born barceloní. I a la primavera, l'activitat es concentrava a les estacions de tren on «s'embarcaven» les patates destinades a Anglaterra i França. També s'exportaven pèsols a l'Europa central. Alguns pagesos mataronins anaven també al mercat dels dijous a Granollers i, puntualment, també s'havia anat a Vic.

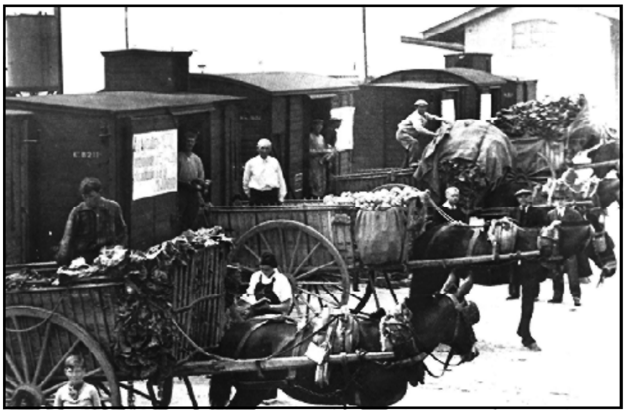

Carros carregant patates als vagons de tren, a l'estació de Mataró (c. 1930).
MASMM. Arxiu d'Imatges.

A l'horta de Mataró, s'hi feia tota mena d'hortalisses, com ara enciam, escarola, ceba, cols, carxofes, pastanagues, raves, faves, pèsols de «la floreta», molt valorats, pebrots, albergínies, tomàquets, mongetes, etc. La patata primerenca era, majoritàriament, de la varietat Royal Kidney, que l'any 1932 obtingué la denominació d'origen *Mataro's Potatoes*.[14]

Tot i que la rendibilitat de les explotacions depenia en gran manera de les condicions meteorològiques, cal dir que la pagesia mataronina es guanyà la vida durant aquell temps, i això va permetre que, sovint, els arrendataris i els masovers es convertissin en propietaris. Molts dels beneficis obtinguts es varen invertir en la millora de les finques i en l'increment de les superfícies explotades.

La vinya va quedar reduïda a les zones del terme més marginals i de difícil accés. Va quedar com a segona activitat de les explotacions familiars i va seguir com a activitat principal dels «comparets», els pagesos que conreaven vinyes i terrenys de secà. En terrenys de secà es sembrava blat, ordi, sègol, blat de moro, pèsols indians, mongetes, patates... I a les vinyes, entre les fileres de ceps, s'hi plantaven llegums i pèsols. El vi servia per al consum de la ciutat.[15]

A Mataró, no existia ramaderia pròpiament dita. Les explotacions pageses familiars tenien, gairebé sempre, aviram, conills i algun porc per a l'autoconsum. A vegades, fins i tot, tenien vedells. En el recinte urbà i a l'extraradi hi havia moltes vaqueries; la llet era només per al consum dels mataronins.

L'empenta dels pagesos de Mataró va permetre de construir un gran edifici per al Sindicat Agrícola, inaugurat el 1936.[16]

La pesca

Tradicionalment, ocupava moltes famílies de «baix a mar», carrers de Sant Felicià, Sant Antoni, Sant Francesc de Paula, Sant Joan, Sant Pere i annexos.

Pescadors de Mataró (c. 1925). MASMM. Arxiu d'Imatges.

Fins a l'any 1925, quan s'incorporaren els primers motors d'explosió, les embarcacions eren a vela, dedicades a pesca del bou, sardinals, palangre, tresmall, etc... El peix es subhastava en el rotllo, situat davant del carrer de Sant Antoni, i es venia a la peixateria de la plaça d'aquest mateix nom, o pel carrer.

L'activitat pesquera, en no tenir port de refugi, quedava molt afectada en cas de mal temps. L'any 1923, en un temporal perderen la vida quatre pescadors mataronins.[17] El peix pescat era només per al consum de Mataró.

El comerç

Mataró tenia dos importants centres comercials. El primer, determinat per l'eix format pels carrers de Santa Maria i Sant Cristòfol, incloïa la plaça Gran i la plaça Xica, i s'allargava pel carrer de Barcelona fins a la plaça de Santa Anna i la Riera. El segon, el constituïa la plaça de Cuba, on l'any 1936 s'inauguraria el mercat cobert, i els carrers adjacents.

En els dos eixos hi havia botigues de tota mena, de queviures i de tots els articles necessaris per a la vida ciutadana. A més, a la plaça Gran i a la plaça de Cuba, parades de pagesos venien diàriament les verdures de les seves hortes. «Anar a plaça» era una feina diària de les famílies mataronines, ja que a les cases no hi havia cap sistema per conservar els aliments frescos.

Això a part, hi havia botigues de queviures en tots els barris. I una xarxa de cooperatives de consum que l'any 1934 s'agruparen en una de sola, la Unió de Cooperatives de Mataró.

Tradicionalment, a Mataró hi havia mercat el diumenge, que es situava en l'eix del carrer de Santa Maria i les places i carrers del contorn. Més tard, l'any 1918, l'Ajuntament intentà de racionalitzar i especialitzar la venda en altres llocs, la plaça dels Bous per al bestiar porcí, la Rambla per al boví i l'oví i la plaça de Santa Anna per al gra. Però aquest mercat desaparegué en la Dictadura, amb la introducció de la llei de regulació del descans dominical (1927). Les botigues de productes alimentaris continuaren obrint el diumenge al matí fins a l'any 1935, quan una disposició de la Generalitat ho prohibí.[18]

La fira de Mataró era des de sempre el dilluns de la segona Pasqua, avançada primer al diumenge i, després, al dissabte a la tarda, durant el segle xx. Ocupava la Riera, la plaça de Santa Anna i part de la Rambla, i hi havia parades de venda de tota mena d'articles. Amb el pas del temps, sobretot per l'increment de l'oferta de botigues de la ciutat, evolucionà en fira de joguines i atraccions, només a la Riera.

L'any 1933, amb la voluntat de renovació, es programà la primera Fira Comercial, de manera paral·lela a la fira mataronina. Estands situats a la plaça de Santa Anna i la Rambla van exposar els productes de la indústria mataronina i l'oferta comercial de la ciutat. L'experiència continuà durant tres anys, fins al 1936.

La plaça Gran (c. 1930).
Fotografia Santi Carreras. MASMM. Arxiu d'Imatges.

Primera Fira Comercial instal·lada a la Rambla. Fotografia Estapé. *Opuscle I Fira Comercial de Mataró*. MASMM. Arxiu d'Imatges.

Visita del president de la Generalitat Francesc Macià
a l'escola racionalista del carrer del Prat de la Riba (1932).
MASMM. Arxiu d'Imatges.

L'ensenyament

Els principals col·legis o escoles mataronins eren religiosos. Per a nois, el col·legi de Santa Anna i els Maristes del carrer de Sant Josep, dos col·legis ben populars, i els Maristes de Valldemia i els Salesians, especialitzats en internat. De noies, el Cor de Maria, les Concepcionistes del Torrent (les capes), les Concepcionistes del carrer de Sant Josep, el Col·legi de la Mare de Déu de Lourdes (les franceses), i el del Sagrat Cor (la Coma), els tres darrers, també força populars. També hi havia escola de noies al convent de la Providència i, durant un temps, abans de la Dictadura, al convent de les Benetes.

L'any 1932 la Llei de Congregacions de la República va prohibir que els religiosos es dediquessin a l'ensenyament. Per aquest motiu, els col·legis religiosos mataronins es convertiren en mútues gestionades pels pares dels alumnes o per societats anònimes.[19]

El Círcol Catòlic d'Obrers inaugurà l'any 1934 la seva escola diürna. I el Patronat Escolar Obrer tenia una escola nocturna per a noies.

L'oferta d'escola pública era molt limitada. L'any 1922 hi havia, tant per a nois, com per a noies, una escola nacional i una escola graduada.[20] L'any 1932, per a nois, una escola nacional graduada i dues escoles, i per a noies, també una escola nacional graduada i quatre escoles.[21]

El mateix any 1922 hi havia també diverses escoles particulars. De nois, la del senyor Galí, al carrer de Sant Antoni, la del senyor Gaudí, al carrer d'Argentona, i la del senyor Barrios, al carrer de Sant Josep Oriol. De noies, les dirigides per Carme Abril, per Magdalena Vidal, al carrer de Sant Antoni, i la de Nostra Senyora de la Mercè, dirigida per Isabelina Zaragoza, al carrer de Fra Luís de León. D'aquestes escoles, l'any 1932, eren actives tres de nois i dues de noies, les de Magdalena Vidal i Isabelina Zaragoza. La capacitat de totes aquestes escoles particulars era també molt limitada.[22]

Cal esmentar l'existència, entre 1911 i 1921, de l'escola de l'Agrupació Pro-Ensenyament Racionalista, als edificis de l'Ateneu, al carrer de Bonaire i, entre 1931 i 1939, l'Escola Racionalista, primer també a l'Ateneu i, després, en un edifici de nova planta, construït per la Cooperativa del Forn del Vidre, al carrer del Prat de la Riba, xamfrà carrer de Floridablanca.[23]

A partir de 1934 hi hagué a Mataró institut de segon ensenyament, a la plaça de Cuba.

També hi havia a la ciutat diverses acadèmies dedicades a ensenyaments de temàtica diversa, entre elles, l'Acadèmia Cots, potser la més important, primer a la Riera i, després, al nou edifici de la Biblioteca Popular de la Caixa d'Estalvis de Mataró a la plaça de Santa Anna, especialitzada en temàtica mercantil i idiomes. Hi havia classes en horari diürn i nocturn.

I, des del 1886, l'Escola Municipal d'Arts i Oficis, en horari nocturn, impartia cursos bàsicament de tecnologia i de dibuix i pintura en l'edifici del Carreró, on també hi havia l'Escola Municipal de Música.

Sanitat i serveis socials

Les institucions sanitàries mataronines eren l'Hospital de Sant Jaume i Santa Magdalena, de caràcter benèfic, finançat per l'Ajuntament de la ciutat, i la Clínica de l'Aliança Mataronina, pròpia de la mutualitat del mateix nom, fundada l'any 1909.

Clínica de l'Aliança Mataronina (c. 1925).
Postal Fototípia Thomas, Barcelona. Edició Abadal.
Col·lecció F. de P. Enrich i Regàs. MASMM. Arxiu d'Imatges.

L'edifici clínica de l'Aliança es construí l'any 1920 al carrer de Lepant i esdevingué essencial per a l'assistència mèdicoquirúrgica i també, des del 1931, per a la farmacèutica d'un ampli sector de la ciutat i la comarca.[24]

A més, l'any 1932, la Creu Roja local tenia dos dispensaris, un al carrer de Sant Josep i l'altre al Camí Ral.[25]

La ciutat tenia dos asils, la Beneficència de Sant Josep, municipal (1846), només per a dones, cuidat per les religioses Concepcionistes, que tenien també un orfenat per a nenes (1847), i l'asil de les Germanetes dels pobres (1874), per a homes i dones, creat per la marmessoria del metge Antoni Martí i Cabanellas.

La Fundació Albà tenia cura del menjador per a persones necessitades, anomenat Restaurant de Sant Joaquim (1900), que encara existeix actualment, regit aleshores i ara per les religioses de Sant Vicenç de Paül.

Durant els anys trenta, la Caixa d'Estalvis de Mataró inaugura l'edifici de l'escola bressol, anomenat «casa-cuna», a la muralla de Sant Llorenç (1930) i organitza la colònia escolar de can Gallart, a Argentona (1935).

L'any 1932 a Mataró tenien consulta oberta divuit metges i cinc dentistes. Domiciliades a la ciutat, hi havia nou llevadores.[26]

Caixes d'estalvis i oficines bancàries

L'única caixa d'estalvis establerta a Mataró és la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Mataró, institució local creada el 1863. Es dedica, sobretot, a l'estalvi de les classes populars mataronines i, a la vegada, promou serveis d'assistència social i promociona la cultura. La seu central de la caixa era al carrer d'en Palau, on tenia la seva única oficina d'atenció al públic.

La Banca Majó, al carrer de Sant Antoni, era també una entitat mataronina que, a més, comerciava amb productes agrícoles.

Una altra banca mataronina, la banca d'en Vicenç Fornells, establerta a la Riera, va fer fallida l'any 1928.

L'any 1932 tenien oficina a Mataró el Banco Urquijo Catalán, al carrer d'Argentona, el Banco Central, a la Rambla, i la Banca Arnús, a la Riera.[27]

CENTRES RELIGIOSOS, CULTURALS, ESPORTIUS, SINDICALS I D'ESBARJO

Les parròquies

A la ciutat hi havia dues parròquies, Santa Maria i Sant Josep, amb demarcacions separades per la línia de la Riera, a llevant Santa Maria i a ponent Sant Josep.

Totes dues oferien els serveis litúrgics del culte catòlic i disposaven de confraries, gremials o religioses, i associacions pietoses, que organitzaven i mantenien actes religiosos i festius, sobretot, en les diades de la festa dels seus sants patrons.

Cada parròquia era dirigida pel rector, ajudat de dos vicaris. A més, a Santa Maria hi havia vint sacerdots residents, que col·laboraven en els actes de l'església o bé tenien cura dels serveis religiosos en capelles o convents.[28] A Sant Josep, a més del rector i els dos vicaris, hi havia tres sacerdots col·laboradors.

Des de l'agost de 1919 era rector de Santa Maria el doctor Josep Samsó i Elias, primer, en qualitat d'ecònom, o rector provisional i, després, des del 1924, rector en propietat. L'any 1919 era rector de Sant Josep mossèn Pere Cañas, i des del 1929 ho fou mossèn Lluís Miquel i Ticó, com a ecònom.

La presència del culte catòlic es manifestava al carrer en múltiples processons. Les més importants eren les del Corpus, una de cada parròquia, la de les Santes, per la festa major, i les de Setmana Santa, el dijous i el divendres sants, actives des del segle XVII i amb gran representació de les confraries gremials. En aquestes processons principals, fins a l'època de la República, hi assistia l'Ajuntament en corporació.

Els ajuntaments de l'època republicana, seguint els criteris de laïcitat determinats per la legislació de la República, van prohibir les processons al carrer entre els anys 1931 i 1934, i a partir del març del 1936. Només hi hagué una excepció, que va originar uns incidents. L'any 1932 la Germandat de Sant Antoni Abat, de la parròquia de Sant Josep, va demanar permís al Govern Civil per celebrar els tradicionals Tres Tombs, permís que va ser concedit; però constituïda la comitiva, passant per la Riera, un grup de gent contrària intentà d'apoderar-se de la bandera i hi hagué una important batussa, que acabà entrant la bandera a Sant Josep.

L'Ajuntament format després del Sis d'Octubre, autoritzà actes de culte al carrer durant l'any 1935.

Comunitats religioses

A Mataró hi havia quatre comunitats religioses masculines, dedicades totes a l'ensenyament. Els Escolapis, al col·legi de Santa Anna (1737), els Germans Maristes del carrer de Sant Josep (1903), els Germans Maristes de Valldemia (1887) i els Salesians (1905).

I dotze comunitats religioses femenines. Quatre eren de clausura, les Tereses (1648), les Caputxines (1747), les Clarisses de la Providència (1859), al carrer d'Iluro, i les Benetes (final segle XIX), al carrer d'Argüelles. Altres quatre feien ensenyament, les Concepcionistes del carrer de Sant Josep (1846) i les del Torrent (1934), les del Cor de Maria (1861), a la Riera, les del Sagrat Cor (1889), a la Coma, i les de la Mare de Déu de Lourdes (1906), les franceses, al carrer de Llull. I quatre més que es dedicaven a assistència social, les religioses de Sant Vicenç de Paül (1898), a l'Hospital i a la Fundació Albà, les Germanetes dels Pobres (1874), a l'asil Cabanelles, i les Serventes de Maria (1886), que tenien cura de malalts.

Tot i ésser de clausura, les monges de la Providència tenien escola de nenes.

El Foment Mataroní

Era el centre parroquial de Santa Maria. L'entitat, creada el 1904, i amb seu des del 1910 al carrer Nou, a l'antic Teatre Principal, era gestionada per una associació, la junta de la qual tenia com a consiliari el rector de Santa Maria. L'associació donava cobertura legal als actes que es celebraven als seus locals.

El Foment Mataroní (c. 1930). MASMM. Arxiu d'Imatges.

En primer lloc, el Foment era el local propi de les Congregacions Marianes, dirigides per mossèn Josep M. Andreu i Castany, un sacerdot mataroní molt popular. Hi desenvolupaven totes les seves activitats de formació, de cultura i de lleure. Però també s'hi feia teatre i cinema, i una gran activitat musical vinculada a l'Acadèmia Musical Mariana, fundada el 1918, que disposava d'orquestra i agrupació coral, amb escoles de música i cant, i que organitzava concerts d'una certa categoria.

Al Foment hi havia també grups excursionistes i d'esports, i una petita biblioteca. I un cafè amb billars.

Als anys trenta s'hi formà el grup Joventut de la Federació de Joves Cristians de Catalunya.

El bisetmanari catòlic *Pensament Marià* hi tenia la seva redacció.

El pati dels Lluïsos era un annex del Foment i de les Congregacions Marianes. S'hi feia catecisme els diumenges al matí i tota mena d'activitats atlètiques, esportives i d'esbarjo.

El Círcol Catòlic d'Obrers

Va ésser fundat en uns locals del carrer Nou l'any 1884. Després es va traslladar al carrer de Bonaire, a l'actual edifici del Casal Aliança. I el 1908 estrenà l'estatge propi de la Riera, cantonada a la muralla dels Genovesos.

El Círcol es definia com a associació catòlica per a l'acció social.[29] «La seva bandera, desplegada als quatre vents, no era altra que la *Rerum Novarum*, l'encíclica del papa Lleó XIII».[30]

Una associació, el Patronat de la Sagrada Família, donava, i encara dóna avui, representació legal a la institució.

I el Patronat de Sant Josep hi era associat; era un patronat de la parròquia de Sant Josep per al jovent d'aquella demarcació, i el dirigia el doctor Josep Plandolit.

S'hi feia teatre, al començament en uns espais del primer pis i, des del 1933, a la Sala Cabañes, construïda de nova planta. Des del 1916 s'hi representaven els *Pastorets* i a partir de 1935 *La Passió*. «El fet que amb aquesta darrera obra iniciés la incorporació a l'escena d'actors d'ambdós sexes –cosa prohibida a la diòcesi a les entitats catòliques– produí controvèrsia a la ciutat».[31]

L'avui centenària Agrupació Científico-Excursionista, aleshores era integrada al Círcol. La secció sardanista L'Anella d'Or organitzava ballades de sardanes. Hi havia una secció de cant coral, i en dues etapes acollí l'Orfeó Mataroní.[32] S'hi feia esport a través de l'Associació Esportiva i en el camp de l'Stadium, o de mossèn Plandolit, situat sobre el Camí de la Geganta. També disposava de cafè amb billars.

Des del 1918, l'ànima del Círcol va ésser el doctor Josep de Plandolit, un dels sacerdots que va tenir més acceptació a la ciutat durant aquell temps.[33]

Des de l'any 1903 el Círcol tenia escola nocturna, que es va convertir en diürna l'any 1934.[34]

I era seu d'uns incipients sindicats catòlics.

Entre 1913 i 1919 l'entitat va publicar el butlletí *La Veu del Círcol*, que donava compte de les activitats i del pensament de la institució.[35]

L'Ateneu

Tenia el seu local a la Riera, cantonada al carrer de Bonaire, amb cafè i sala de teatre.

A l'inici de segle hi va tenir estatge l'Ateneo de la Clase Obrera, «amb paper neutre en política i religió dedicat al lleure i a la instrucció, amb seccions de teatre i cant coral (La Walkyria), tot seguint la línia clàssica de les entitats de cultura popular».[36] L'any 1909, després de la Setmana Tràgica, fou clausurat. Reobert l'any 1911, va desaparèixer el 1918.

L'any 1920 una nova entitat, l'Esbart Ateneu, es va fer càrrec dels locals. L'any 1931, a l'adveniment de la República, la societat «es transformà en Ateneu Popular i d'entrada acollí una escola racionalista».[37] En aquesta època, a més del cafè, el teatre i l'escola, tenia una biblioteca molt concorreguda.

L'Ateneu, en la seva darrera època, agrupava gent «d'orientació més o menys anarquista o sindicalista. Els seus homes més representatius eren en Joan Compte..., en Ramon Novell... i algun altre no tan il·lustrat».[38] Va desaparèixer l'any 1939.

El Círculo Tradicionalista

Tenia el seu local al carrer de Sant Simó, on també es feia teatre. Després es va traslladar al carrer de Sant Josep.

La Societat Iris

Creada l'any 1915, ocupava els locals del carrer de Bonaire que ara són del Casal Aliança; fou activa fins a l'any 1939.

Tenia seccions de teatre, sardanisme, atletisme i excursionisme, i moltes activitats recreatives i culturals.[39] Disposava també de biblioteca.[40]

I, com totes les societats de l'època tenia cafè, on es reunien diverses penyes. La formada per en Julià Gual, en Francesc Rosseti i l'Albert Puig i «una pila més d'enciclopedistes, eren assidus estendards de la discutida diària».[41]

La societat Iris tenia molta activitat cultural. Organitzava conferències, cursets i, fins i tot, jocs florals.

El Casal Catalanista

El Casal Catalanista, amb locals a la Riera i el carrer de Sant Joaquim, successor del Foment de la Sardana, agrupava una part del jovent mataroní, promocionava l'ensenyament del català i la cultura catalana, i publicava la revista *Galanies*, una revista quinzenal, activa els anys 1922 i 1923, fins a l'adveniment de la Dictadura.[42]

L'associació fou clausurada per la Dictadura, el 25 de setembre de 1923.[43]

La Societat Artística Literària

L'any 1923, promoguda bàsicament pel senyor Antoni Marfà i Serra, una persona de reconegudes iniciatives culturals d'abans del 1936,[44] es creà la Societat Artística Literària, coneguda per la SAL, amb local al carrer Nou, on avui hi ha la llibreria Robafaves.

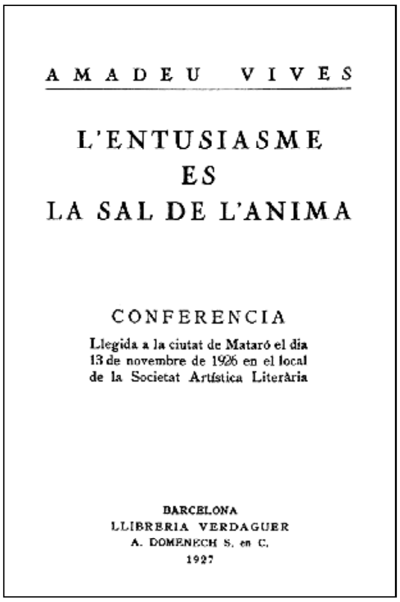
AMADEU VIVES

L'ENTUSIASME
ES
LA SAL DE L'ANIMA

CONFERENCIA
Llegida a la ciutat de Mataró el dia 13 de novembre de 1926 en el local de la Societat Artística Literària

BARCELONA
LLIBRERIA VERDAGUER
A. DOMENECH S. en C.
1927

Portada de l'edició de la conferència *L'entusiasme és la sal de l'ànima*, d'Amadeu Vives (1927).

«La SAL aplegà un munt de ciutadans de les tendències més heterogènies sota el denominador comú de la cultura catalana».[45]

A la SAL, s'hi feien exposicions, conferències i els diumenges a la tarda s'hi ballaven sardanes, tocades a piano. «En un seguit de sessions que varen tenir molta ressonància... ocuparen la tribuna de la S.A.L. homes com Junoy, Esclasans, López Picó, Ferran i Mayoral i la majoria dels caps de brot més significats dels camps de l'art i de les lletres d'aquella època. Es féu singularment famosa una conferència d'Amadeu Vives sobre *L'entusiasme és la sal de l'ànima*... També es va parlar molt d'una exposició del pintor Gimeno, tortosí eminent».[46]

En la SAL, al costat del senyor Marfà, van coincidir el pintor Rafael Estrany, Jaume Llavina i els periodistes Marçal Trilla i Julià Gual.[47] La societat fou activa entre 1923 i 1931.

La Unió de Cooperatives

L'any 1935 s'inaugurava el centre cultural de les cooperatives a la Riera i la muralla de la Presó, ocupant l'espai de l'antic Teatre Euterpe.

L'edifici de nova planta incloïa cafè, a la planta baixa, i sala d'actes i teatre a la planta pis. S'hi va fer teatre i tota mena d'activitats diverses.

Amb seu als locals del Camí Ral, núms. 260 i 262, la Unió de Cooperatives de Mataró disposava d'una *Agrupació Filarmònica, instrumental de púa* que s'oferia només per a concerts.[48]

La Casa del Poble

Ocupava la cantonada del carrer de Santa Marta amb el carrer 10 de Gener, davant mateix de la tanca del convent de les Tereses.[49]

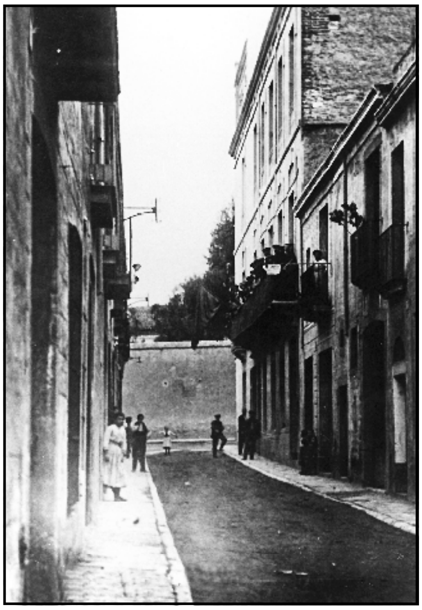

Edifici de la Casa del Poble al carrer de Santa Marta cantonada amb el carrer 10 de Gener. Al fons, la tanca del convent de les Tereses (c.1920).
Fotografia Santi Carreras. MASMM. Arxiu d'Imatges.

S'obrí a la fi del segle XIX com a Centro de las Corporaciones Obreras, sindicats socialistes[50] i esdevingué el local del socialisme mataroní.

A la planta baixa, hi havia instal·lada una cooperativa de consum i un cafè. A més dels actes polítics propis, també s'hi feia teatre. En dies de festa en el terrat es col·locava una gran bandera vermella.[51]

L'estatge de la CNT

Els sindicats anarquistes no varen tenir local estable fins als anys trenta.

Aleshores es van situar a la casa núm. 10 bis del carrer Nou de les Caputxines, una casa de planta baixa i pis que en la part més alta, estucada, tenia la llegenda CNT-AIT.[52]

Les activitats culturals i de lleure es feien a l'Ateneu Popular.

El Centre de Dependents

Agrupava els dependents de la indústria i del comerç de la ciutat, associació fundada el 1911, i treballadors d'oficines i despatxos.

Ocupava la planta pis de l'edifici del cinema Modern, a la Riera, al lloc que avui ocupa la botiga Zara.

Disposava d'un cafè, on a vegades es feia ball,[53] i acollia algunes de les associacions esportives mataronines.

L'Sport Mataroní

Situat a la Rambla, al número 27, tenia cafè a la planta baixa i diverses sales de joc i reunió a les plantes pis. Era el casino de les persones de classe benestant, industrials, comerciants i professionals.

El Centre Mataroní

Ocupava un edifici a la Riera, que aleshores tenia el número 31, i ara el 40. Hi havia cafè a la planta baixa, sala d'actes al primer pis i diverses sales a la planta segon pis. Actuava com a casino, nom amb el qual era conegut. I popularment com a «Casino dels senyors».

Organitzava algun ball i hi tenia la seva seu el Lawn-tennis Club Mataró.

LA CULTURA

La música

La ciutat tenia una important activitat musical i coral.

Existien diverses agrupacions corals populars. L'any 1932 eren actives l'Harmonia Mataronesa, Germanor, La Perla, Iluro i La Walkíria.[54]

Aquests cors mataronins van protagonitzar l'erecció dels petits monuments a Clavé, Pep Ventura i Juli Garreta al recinte del Parc municipal inaugurats en actes multitudinaris, promoguts pel músic i pianista Casabella, anomenat Fogonini.[55]

També existien l'Orfeó Mataroní, vinculat durant algun temps al Círcol Catòlic d'Obrers, dirigit per mossèn Josep Molé i l'Acadèmia Musical Mariana, amb seu al Foment, dirigida per mossèn Joan Fargas i mossèn Miquel Queralt, que tenia un cor d'homes, un cor de nens i una orquestra. L'Acadèmia, a més, organitzava al Foment concerts d'una certa categoria amb artistes i corporacions notables, que van crear a Mataró un ambient musical considerable.[56]

Cal dir també que s'interpretava música religiosa a les esglésies. Destacaven dues obres de mossèn Blanch, la *Missa de Glòria*, o *de les Santes*, a Santa Maria, interpretada per l'Acadèmia Musical Mariana, i el *Miserere*, a l'Hospital, els dilluns de Quaresma, a càrrec de la Capella de Música de Santa Maria, que participava regularment en les celebracions litúrgiques de la basílica.

Entre el 1927 i el 1932 existí l'Associació de Música de Mataró, que es va dedicar a oferir concerts als mataronins.[57]

A la ciutat hi havia moltes audicions de sardanes durant tot l'any. I una cobla, la Cobla Iluro. A més, l'any 1932, la ciutat tenia nou orquestres o orquestrines, de música clàssica, de jazz o de ball.[58]

La Banda Municipal participava en els actes oficials de l'Ajuntament de Mataró i també en actes cívics i processons religioses. L'any 1932 era dirigida pel mestre Llorà.[59]

El teatre

Moltes entitats mataronines disposaven de teatre i feien representacions teatrals a càrrec d'actors amateurs.

Societat Coral La Perla (c.1925). MASMM. Arxiu d'Imatges.

Com ja s'ha manifestat, al Círcol Catòlic d'Obrers es feia teatre en un petit local del primer pis i, des del 1933, a la Sala Cabañes, construïda de nova planta. Les representacions més importants eren els *Pastorets* (des del 1916) i la *Passió* (1935), però també s'hi feia teatre de tota mena. A la Sala Cabañes es va formar una gran companyia d'actors, Pere Peradejordi, Eusebi Vidiella, Jaume Colomer, Rita Janer, Teresa Segura, Rita Ros i molts d'altres, que va continuar després de la Guerra Civil, i que possiblement fou la de més categoria del Mataró d'aquella època i l'única que ha arribat als nostres dies.

La Societat Iris tenia una molt bona companyia dirigida per Leandre Vilaret, i com a actors principals Tomàs Ribas i Francesca Ribas.

A la Casa del Poble actuava la Companyia d'en Rufí Illa, inclinada a les obres d'ambient social.

El teatre de l'Ateneu era dirigit per Joan Cabruja. A més de representacions teatrals, a vegades s'hi feia sarsuela.[60]

Als anys trenta es tornà a fer teatre al Foment, l'antic Teatre Principal de la ciutat. L'any 1934 s'hi representaren per primera vegada els *Pastorets*. I al Patronat Escolar Obrer, en un teatret desmuntable, situat a la sala d'actes, un grup només de dones interpretava peces senzilles i també feia els *Pastorets* i *Les dones de la Passió*.

De teatre professional se'n feia, en diades assenyalades, al Clavé Palace i al Bosque, tots dos dedicats especialment al cinema i renovats el 1920.

Al carrer de Bonaire, entre els anys 1921 i 1926, hi hagué una petita sala que representava varietats, el Gran Salon Doré.[61] L'any 1929 es va transformar en el Tívoli i s'hi va fundar el Club Billar Mataró.

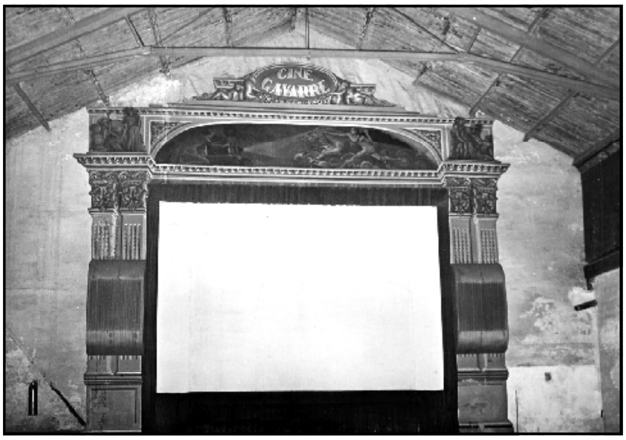

Cinema Gayarre (c. 1920).
MASMM. Arxiu d'Imatges.

El cinema

La dècada dels anys vint va viure l'ascensió del cinema, i els teatres més importants es van reconvertir en sales cinematogràfiques.

Els cinemes de Mataró eren el Clavé Palace, a la Rambla, el Bosque, davant de Valldemia, el Modern, a la Riera, al lloc on ara hi ha la botiga Zara, i el Gayarre, a la Rambla, en la situació d'una actual sala de jocs. També es feia cinema al Foment.[62]

Les biblioteques

La biblioteca pública més important de Mataró era la Biblioteca Popular de la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Mataró, creada l'any 1928. Situada primer a la planta baixa de la seu de la institució, al carrer d'en Palau, l'any 1934 es traslladà a un edifici de nova planta, a la plaça de Santa Anna.

Tenien també biblioteca pública l'Ateneu i la Societat Iris,[63] totes dues al carrer de Bonaire.

Altres centres o associacions disposaven de biblioteca per als seus associats; en tenien el Foment, el Círcol i la societat La Moderna Fraternitat, al carrer de Cuba.

ELS ESPORTS

El primer terç del segle xx veu néixer la pràctica de l'esport i de les associacions esportives. Diverses entitats, principalment el Foment Mataroní i el Círcol Catòlic d'Obrers, promocionen la creació de camps d'esports i la formació de seccions esportives, excursionistes i atlètiques. En els anys vint es van crear seccions esportives en altres entitats, com la Societat Iris, i associacions formades únicament per practicar un esport. I durant els anys trenta es consolidaren l'afició general a l'esport i les primeres entitats i penyes esportives.

El futbol era representat principalment per l'Iluro Sporting Club i la Unió Esportiva Mataronina.

Fundat l'any 1913, l'Iluro tenia el seu camp de futbol a l'ara ronda d'Alfons X El Savi, tocant la paret de les Caputxines, camp inaugurat l'any 1912, com a terreny de joc de l'equip Mataró Fútbol Club, format al Foment. L'any 1935, per possibilitar l'obertura de la ronda, el resituà en uns terrenys propers, on ara encara hi ha el camp de futbol municipal. La seva seu era a la Riera, en l'edifici del cinema Modern, l'actual botiga Zara.

La Mataronina jugava en un camp situat al que és ara passeig de Rocafonda, sobre la ronda, al costat del recinte de les Germanetes dels Pobres. Tenia el seu local a la Riera, a l'edifici del Centre Mataroní.[64]

Tot i que la pràctica de la natació s'havia fet sempre a la platja, el primer Club Natació de Mataró es va fundar l'any 1920 en els locals del Centre de Dependents a la Riera. Feia competicions al mar i utilitzava com a piscina un safareig de la finca Molí d'en Llauder, al Camí del Mig. El club es refundà l'any 1932, amb el nom de Centre Natació Mataró. L'entitat, des d'aleshores fins avui, ha continuat la seva activitat.[65]

L'atletisme mataroní comença en la dècada dels anys vint i a partir del 1925 es consolida amb la creació de la secció atlètica del Grup Excursionista Laietània, que, acabada la Guerra Civil es convertirà en l'actual Centre Atlètic Laietània. Primer tenia el seu estatge al Cafè Clavé, a la Rambla, i després al

Camp de futbol de l'Iluro SC (abril 1917).
Col·lecció Pineda. MASMM. Arxiu d'Imatges.

Equip de bàsquet de l'Iluro BC (1930).
MASMM. Arxiu d'Imatges.

Carreró, núm. 10. Pere Bombardó, atleta del Laietània, el 12 de juny de 1932 assolí el títol de campió de Catalunya en salt d'alçada. Des de l'any 1931 actua també l'Iris Atlètic Club, secció atlètica de la Societat Iris i, possiblement, a partir de 1935, el Joventut Club Atlètic, de la Federació de Joves Cristians de Catalunya. La pràctica de l'atletisme es feia en els camps de l'Stadium i de la Mararonina i en el pati dels Lluïsos.[66]

L'escolapi Pare Eusebi Millan, que havia estat a Cuba, portà a Mataró un nou esport, el bàsquet. El primer camp es formà en data imprecisa, un dels darrers anys vint, a les instal·lacions del Club de Tennis. I el primer club, l'Agrupació Esportiva, es constituí al Círcol Catòlic l'any 1927. Al col·legi de Santa Anna es creà l'Universitari Santa Anna. A la mateixa època, el senyor Bonifacio Martínez també practicava el bàsquet al camp de l'Iluro, i també havia format dos equips, els Premilitar A i B. Un dels dos, el B, s'incorporà a la Societat Iris i, des d'aleshores, s'anomenà Iris Bàsquet Club. A més, ben aviat l'Iluro tingué la seva secció de bàsquet. I, de manera paral·lela, començà el bàsquet femení promocionat, sobretot, pel senyor Bonifacio Martínez.[67]

La primera entitat excursionista de Mataró va ésser l'Agrupació Excursionista, que ja existia l'any 1898; després, l'any 1907, amb el nom d'Agrupació Científico-Excursionista, serà secció del Círcol Catòlic d'Obrers. La dècada dels any vint veurà néixer altres associacions. Seran la Secció Excursionista de la Societat Iris, el Centre Excursionista Laietània i l'Agrupació Excursionista la Walkyria. Durant els primers anys trenta, també actius el Grup Excursionista Mataroní, el Club d'Esquí Mataró i la Secció Excursionista de l'Ateneu Popular. L'any 1935, quatre entitats, el Grup Excursionista Mataroní, el Club d'Esquí Mataró, el Centre Excursionista Laietània i la Secció Excursionista de la Societat Iris, s'agruparan i formaran la Unió Excursionista de Catalunya de Mataró.[68] Tant l'Agrupació Científico-Excursionista, com la Unió Excursionista de Catalunya de Mataró, són avui actives.

El Lawn-Tennis Club de Mataró, entitat amb seu al Centre Mataroní, a la Riera, des de l'any 1924 disposava d'una pista de tennis a la Muralla de la Presó, on hi havia hagut el teatre Euterpe.[69]

L'any 1932 existia el Club Escacs Mataró, al Cafè del Centre, a la plaça de Santa Anna.[70]

L'afició al ciclisme, que a Mataró era molt viva des de la fi del segle XIX, era representada per l'Sport Ciclista Mataroní, amb seu al Cafè del Centre, de la plaça de Santa Anna, que organitzava curses diverses i campionats socials i comarcals.

VIDA, COSTUMS I LLEURE

Els habitatges

Durant les dècades dels anys vint i trenta les classes populars de Mataró vivien, majoritàriament, en cases de cós de dues plantes, planta baixa amb entrada, menjador, cuina, comuna i pati amb safareig i cobert, i planta pis, amb els dormitoris, habitualment tres, repartits en dos conjunts de sala, alcova i quartet, un donant al carrer i l'altre al pati, i un quarto del mig.

També hi havia cases de cós d'escaleta, amb dos habitatges, un a la planta baixa i l'altre a la planta pis, que incloïen menjador, cuina, tres dormitoris i comuna, pati, safareig i cobert en planta baixa, o comuna, safareig i galeria a la planta pis.

I cases de cós només amb planta baixa.

I habitatges formats en antics casals, reconvertits en pisos seguint la tipologia de les cases d'escaleta. I també algun edifici de pisos de nova construcció.

Tot i que alguns dels habitatges eren antics, cases de cós dels segles XVII i XVIII, la majoria havia estat edificada o remodelada durant i, sobretot, a finals del segle XIX. Estaven en condicions acceptables.

Disposaven de cuina, però no de bany, ja que la comuna, que en algun cas ja tenia incorporat inodor a l'anglesa, era l'únic servei sanitari. Tenien

un fogó de carbó a la cuina, gairebé sempre un altre fogó de gas i, a vegades, cuina econòmica amb forn. La instal·lació d'aigua potable només arribava a la cuina i el safareig. L'enllumenat elèctric era estès a la pràctica totalitat de les cases.

Els habitatges de les classes benestants seguien la mateixa tipologia que els de les classes populars, però eren més grans en amplada, dos o tres cóssos, i en alçada, habitualment, tres plantes i golfes. Els acabats interiors eren de més categoria i tenien bany.[71]

En els habitatges de les classes populars el mobiliari era molt senzill. En el menjador la taula, al centre, cadires i armari bufet per guardar les copes de vidre, les tasses de cafè i les xicres de xocolata, encastat a la paret, raconer o moble. A l'entorn de la taula del menjador es feia tota la vida de la família, s'hi parlava, s'hi llegia, s'hi estudiava i escrivia, s'hi cosia i, lògicament s'hi menjava, i també s'hi escoltava la ràdio, que s'incorpora progressivament als habitatges. Els atuells de la cuina eren de terrissa, d'aram, de ferro esmaltat o d'alumini, i els coberts de fusta i d'alpaca. En general, els dormitoris tenien llit, tauleta de nit, tocador i calaixera. Als anys trenta la calaixera es convertí en armari.

Gairebé sempre convivien en un mateix habitatge tres generacions, avis, fills i néts. I, a vegades, també oncles i ties.

El menjar

L'escudella i carn d'olla era el menjar habitual del dinar de la pràctica totalitat de les famílies mataronines, amb més o menys ingredients segons les possibilitats econòmiques de cada casa; es deixava l'olla al foc abans d'anar a treballar, o la vigilaven les àvies, i al migdia ja era cuinada. I per sopar, patates bullides. Per acompanyar pa, vi o aigua. Els llegums, mongetes i cigrons, bullits o fregits, eren una alternativa. També ho era la sopa de pa, que es feia amb els sobrants diaris de pa sec.

Carn, de vedella, de porc, o de xai, cansalada, ous, peix, arengades, bacallà i fruita, s'afegien a la dieta.

Els diumenges, per dinar, es feia arròs a la cassola i rostit, de conill o pollastre, aprofitant que moltes cases tenien galliners amb aviram i gàbies per a conills. Per postres, si es podia, un tortell o qualsevol mena de «torrat», nom genèric que incloïa totes les peces de pastisseria.[72]

Durant les festes importants es repetia el menjar dels diumenges, però en més categoria i quantitat. A vegades es feien canelons, macarrons al forn o fideus a la cassola. I hi havia xampany. Per Tots Sants, com ara, es consumien moniatos, i a les postres castanyes i panellets.

El dia de Nadal per dinar es menjava escudella i carn d'olla, preparada amb els millors ingredients, i pollastre o gall dindi, rostit o fet al forn, segons les famílies; i xampany, neules i torrons.

El menjar es comprava cada dia ja que, en no haver-hi frigorífics, no es podia conservar. O s'anava a plaça, o es comprava en les petites botigues de veïnat abans o després d'anar a la feina.

També es podia menjar en pensions, fondes i restaurants. Els restaurants més importants eren el de l'Hotel Montserrat, al Camí Ral, cantonada carrer de Sant Agustí, i el de l'Estació; tots dos oferien festes i banquets.[73]

El vestir

Tot i que la forma de vestir anava vinculada a les diferents professions, genèricament, els homes anaven vestits amb americana, armilla i pantalons, i a l'hivern garibaldines, abrics i bufandes s'afegien a la vestimenta. Tots els homes es cobrien amb barret, gorra o boina. A l'estiu, el barret podia ésser de palla.

Les dones portaven faldilles, primer llargues fins als peus, però que, en la dècada dels anys vint, s'escurçarien fins a sota genolls. Sobre les faldilles, les classes populars portaven un davantal, i segons el temps mocador o manteleta de llana a l'espatlla, i mocador de cap la majoria. Les classes benestants portaven sempre barret, almenys fins als anys vint, i abrics a l'hivern.

Calçat majoritari eren les espardenyes, blanques o de vetes, tot i que també s'utilitzaven botes, botins i sabates.

En el treball, pagesos i pescadors portaven pantalons gairebé sempre, de vellut o pana, sovint molt apedaçats, camisa i faixa. Segons el temps, portaven armilla sola, o armilla i americana. I a l'hivern s'abrigaven amb tapaboques, una mena de bufanda molt ampla i llarga. Es cobrien el cap amb gorra. Per calçat, usaven espardenyes i esclops.

Els paletes vestien més o menys com els pagesos.

Els mecànics duien americana i pantalons, o mono, del color blau fosc característic.

Els dependents de botigues i comerços, a la feina usaven guardapols ocre o gris els homes, i blanc o blau marí les dones.

Els carreters, transportistes, traginers, mossos i carnissers portaven brusa de color negre o bé de color gris amb raiadillo blanc. Els pintors la portaven blanca.

Portar dol quan esdevenia la mort d'un familiar proper era una de les característiques d'aquell temps. Les dones es vestien de negre o de color fosc segons el grau de parentiu del difunt. Els homes, a vegades, vestien també de negre, tot i que no era molt habitual, o es posaven braçal negre a l'americana i corbata negra. La durada del dol era variable d'acord amb els costums de cada família.

El calendari festiu

Seguia, com ara, les diverses festivitats religioses que es repeteixen tot l'any, amb la incorporació d'algunes, poques, commemoracions civils.

El Cap d'Any, tot i que era festiu, com ara, no tenia cap particularitat.

La festa dels Reis s'iniciava amb la cavalcada i la recepció a l'Ajuntament. Després arribaven les joguines a cada casa, segons les possibilitats econòmiques de les famílies.

El dia 17 de gener, pagesos i traginers celebraven la festa de Sant Antoni Abat i feien la desfilada dels Tres Tombs. A Mataró, a l'època, hi havia dues desfilades, les organitzades per les germandats establertes respectivament a Santa Maria i a Sant Josep.

I després del cicle de Nadal, tancat el 2 de febrer, diada de la Mare de Déu Candelera, venia el cicle de Quaresma, que s'iniciava amb el Carnestoltes i continuava amb la Quaresma, Setmana Santa i Pasqua. El Carnestoltes representava com una mena de reacció prèvia, laica, festiva i una mica transgressora, abans de l'entrada de la Quaresma, temps religiós, sense festes, ni diversions. Les diferents societats organitzaven rues i balls de disfresses amb molta participació. Les classes populars participaven en els actes programats en les societats, però a més celebraven el Dijous Llarder, amb disfresses i berenar, amb truita i botifarra, a les fàbriques, al carrer, o en alguna de les fonts de l'entorn, disfressaven les criatures i, sobretot, el Dimecres de Cendra, anaven a enterrar la sardina, majoritàriament al Pericó.

La Setmana Santa tancava la Quaresma, amb les celebracions religioses pròpies que incorporaven manifestacions populars festives, com anar a beneir la palma el diumenge de Rams, les processons nocturnes de Dijous i Divendres Sants i, finalment, les caramelles del diumenge de Pasqua, acompanyades de les mones que els padrins compraven als seus fillols.

Després, per la segona Pasqua, la Fira era l'alegria dels petits mataronins.

El Primer de Maig era commemorat especialment pels treballadors. Una font de l'entorn porta aquest nom. Aleshores era en zona rural, avui és integrada en el nucli urbà de Mataró.

El mes de juny tenia dues festes importants, el Corpus, amb la processó, que anava precedida dels gegants de la ciutat, i Sant Joan, amb focs i revetlles per celebrar l'inici de l'estiu, focs i revetlles que es repetien per Sant Pere.

I, pel juliol, les Santes, amb tota mena d'actes religiosos, populars, esportius i festius.

La festa nacional de l'Onze de Setembre comença a celebrar-se durant els anys trenta. El primer de novembre és Tots Sants i, l'endemà, el dia dels Difunts, amb commemoracions i flors al cementiri de la ciutat.

La Puríssima iniciava el cicle festiu de Nadal que, com ara, arribava fins a Reis. Les festes de Nadal, plenes de tradició, eren celebrades en totes les llars mataronines.

Les sortides al camp

En dies de festa, sobretot a l'estiu, grups d'amics, de treballadors o familiars sortien a esmorzar, dinar o berenar a les moltes fonts de l'entorn de Mataró, al Primer de Maig, al Pericó, a la font dels Lladres, a Can Bruguera...

Amanides i costellades eren la menja habitual.

A partir del 1928, després de la inauguració del tramvia, l'anada a la font Picant d'Argentona i als paratges del voltant fou una sortida freqüent per a les famílies mataronines, que també podien anar a la font del Mig i a la font de Dalt, d'aigua ferruginosa, pujant o baixant de Burriac.

Cafè de ca l'Aragonès (1917).
MASMM. Arxiu d'Imatges.

També s'anava als diferents aplecs que es feien en les ermites de Mataró i dels pobles dels voltants el dia del sant titular, on entre altres actes es celebrava missa, es ballava sardanes, es feien jocs i rifes i hi havia ball. Sant Martí i Sant Miquel de Mata, Santa Rita i Sant Simó, on es venien els sabres tradicionals, a Mataró, Sant Miquel del Cros, i els Vivers a Argentona, Sant Pere de Llavaneres i Sant Llop de Dosrius. I també al Corredor, el dilluns de Pasqua, o a la Cisa, a Premià de Dalt.

Les serenates de carrer

A l'estiu molts carrers de la ciutat organitzaven la seva festa, que en alguns coincidia amb la festivitat del sant titular del carrer. Una comissió de veïns tenia cura de guarnir el carrer, gairebé sempre amb tires de serrells de paper, garlandes i branques de palmera, i programava els actes.

Per als infants, curses de sacs, estirades de corda, trencar l'olla i, sobretot, una gran xocolatada. I, per a la gent, gran sardanes, ball, rifes i, a vegades, un sopar col·lectiu.

Anar a passejar

Anar a passejar, sobretot per la Riera, el carrer més important de la ciutat, Riera amunt, Riera avall, era una activitat molt pròpia dels mataronins, que passejant ocupaven espais de lleure i, a més, trobaven amics i coneguts.

Com a curiositat, cal dir que hi havia grups de gent que no passaven mai per la vorera del davant del Casino, que en deien la «vorera dels senyors», i que, en arribar-hi, travessaven el carrer.

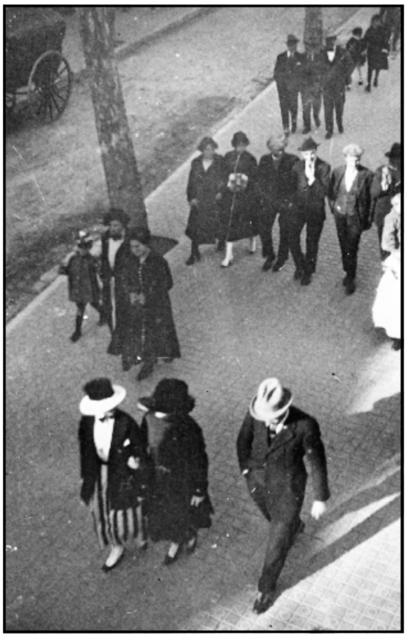

Passejant per la Riera (c. 1930).
MASMM. Arxiu d'Imatges.

Els cafès

Era el lloc de trobada dels mataronins, sobretot, dels homes, no pas de les dones.

La majoria dels centres culturals, cívics i polítics tenien cafè, que centralitzava totes les activitats. I les associacions culturals, esportives i sindicals que no disposaven de local propi, eren domiciliades en cafès.

Als cafès, s'hi prenia cafè, lògicament, s'hi bevien refrescos i begudes alcohòliques i s'hi fumava molt.

A més, es jugava a cartes, al dòmino, als escacs, al billar...

Però, sobretot, s'hi conversava i es discutia de política, de treball, d'actuacions sindicals, de cultura i d'esports.

Deixant a part els existents en els centres, associacions i institucions, els cafès més importants de Mataró eren en la línia de la Riera, la plaça de Santa Anna i la Rambla.

Al capdamunt de la Riera, fent cantonada amb el carrer de Bonaire, hi havia el cafè de l'Ateneu, on es reunia majoritàriament gent d'ideologia sindical i anarquista. Riera avall, a mà dreta, abans d'arribar al carrer de Sant Josep, hi havia dos grans cafès, un al costat de l'altre, el Suís i el de ca l'Aragonès, amb clientela diversa. Aquest darrer, el 28 de març de 1921, fou protagonista d'un tràgic atemptat, que causà dos morts, en una acció del Sindicat Lliure contra el Sindicat Únic, coneguda pels fets de ca l'Aragonès.

Baixant per la Riera, a la mateixa vorera, davant del carrer d'en Pujol, s'hi trobava el Gran Cafè Peninsular, al pis del qual s'havia instal·lat la societat Foment de la Sardana i el sindicat de músics.

El Canaletes (c. 1925).
MASMM. Arxiu d'Imatges.

Més avall, s'hi trobava el Cafè Nacional, conegut per Can Careta, que dissabtes, diumenges i festius oferia sessions de varietats.

I, a la cantonada de la Riera amb la muralla de Sant Llorenç, hi havia El Dorado, que tenia un quiosc exterior. Amb el temps es convertí en el Canaletes, que perdurà fins ben entrat el segle XX.

El Cafè del Centre era a la cantonada de la plaça de Santa Anna amb la muralla de Sant Llorenç. Hostatjava diverses associacions esportives i polítiques. Durant la Dictadura fou la seu de la Unión Patriòtica.

I, a la Rambla, el Cafè Clavé, a l'edifici del Teatre del mateix nom, que abans havia estat cafè de la Constància.

A part de tots aquests cafès, molt cèntrics, cal esmentar el Cafè de la Reforma, a l'Havana, amb clientela de pagesos, el Cafè del Mar, a baix a mar, aleshores carrer de Sant Felicià i ara avinguda del Maresme, i el Mundial, a la Ronda, xamfrà amb el Camí Ral.

A la ciutat hi havia també moltes tavernes, situades, sobretot, en els carrers d'entrada dels diferents veïnats pagesos. Eren de dimensions més reduïdes que els cafès, però tenien les mateixes funcions.[74]

LA PREMSA

La publicació més important del Mataró d'aquell temps era el *Diari de Mataró*, actiu des del 5 de març de 1923 i fins al 22 de juliol de 1936, quan per imposició revolucionària va convertir-se en el també diari *Llibertat*. Propietat d'Antoni Marfà i Serra i imprès a la Impremta Minerva, era dirigit, primer, per Salvador Llanas i Rabassa i després, des del 1927, per Marçal Trilla i Rostoll. Era un periòdic de centre, ponderat i catalanista. Va tenir algun problema amb la censura de la Dictadura.

També era important, sobretot des de l'any 1930, el bisetmanari *Pensament Marià*, fundat el 1907 com a publicació religiosa, vinculada a les Congregacions Marianes, però que a partir dels anys vint es va convertir en periòdic d'opinió, catòlic, de dreta, catalanista i amb informació local.

En la seva darrera època la redacció era al Foment Mataroní, va tenir com a directors Joaquim Quadrada i Calvó i Jaume Font i Bigay i disposava d'impremta pròpia, la Gràfica Fides, al carrer de Santa Maria. El darrer número del periòdic va sortir el 17 de juliol de 1936. A partir del 20 de juliol els edificis del Foment van ésser ocupats i la redacció del periòdic fou assaltada i desfeta.

A més, hi havia publicacions de tota mena, en general de curta durada, catalanistes, com *Galanies* (1922-1923) i *La Nau* (1922), literàries com *Mediterrània* (1928), esportives com *Mataró Deportiu* (1922-1925) i l'*Esport Mataroní* (1925), satíriques com la sèrie *Mataró en broma*, polítiques com *La Unión* (1926-1930), *Proa* (1930), *Llibertat* (1930) i *Combat* (1936), sindicals com *Albada* 1931-1934), a part de múltiples butlletins de societats.[75]

D'entre aquestes publicacions esmentades, cal destacar-ne dues. Són *Albada*, portaveu del Sindicat d'Art Tèxtil d'Obrers en Gèneres de Punt i òrgan del Sindicat Únic de la Indústria Tèxtil i annexes, i *Combat*, setmanari d'avançada, publicat entre l'11 d'abril i el 18 de juliol de 1936, amb Julià Gual, Joaquim Casas i Busquets i Joan Peiró com a redactors. Precisament, aquests redactors de *Combat*, el 23 de juliol de 1936 es faran càrrec del *Diari de Mataró* i li canviaran el nom pel de *Llibertat*, amb el subtítol d'òrgan del Comitè local de Salut Pública.

PARTITS POLÍTICS, SINDICATS I ORGANITZACIONS PATRONALS

Els partits polítics

La política mataronina de la Restauració és a càrrec de liberals i conservadors dinàstics, que es reparteixen periòdicament el poder, més o menys fiscalitzats per socialistes, radicals i republicans. Fins que l'ascensió del catalanisme polític trenca l'equilibri.

Lliberals i conservadors, més que partits polítics, eren clienteles polítiques, que després de la Dictadura ja no tindran sentit. Amb la República, es consolidaran alguns partits existents i en naixeran de nous.

La Lliga Regionalista és la primera agrupació que es pot considerar com a partit polític a Mataró, activa a la ciutat des dels primers anys del segle vint. En les eleccions del 12 d'abril de 1931 forma la Candidatura Administrativa, que va perdre les eleccions i només obtingué regidors per minoria. Amb el nom d'Unió Catalana de Mataró intervindrà activament durant la República. Els homes de la Lliga a Mataró eren Joaquim Capell, Josep Montserrat Cuadrada, Jaume Font i Bigay, Pere Solà i Sala i Joan Masriera i Sans.

L'Agrupació Socialista de Mataró, amb seu a la Casa del Poble, del carrer de Santa Marta, des de la fi del segle XIX incorporava els socialistes mataronins, vinculats amb el PSOE. A les eleccions del 1931 es presentaren en coalició amb Esquerra Republicana i amb Acció Catalana, a diferència dels socialistes barcelonins, que ho feren amb radicals i federals. Pel juliol de 1936 s'incorporarà al naixent PSUC. Jaume Comas i Jo i Francesc Anglas eren dos dels seus dirigents.

La Unió Socialista de Catalunya tenia presència minoritària a Mataró. L'any 1933 s'unifica amb l'Agrupació Socialista de Mataró. Pertanyien a la Unió Vicenç Bartra i Joaquim Casas i Busquets.

El Partit Radical, els lerrouxistes, tenien una certa tradició a Mataró, tradició republicana, anticatalanista, anticlerical i de pseudoesquerra. Durant la República, s'acostarà a la dreta i es convertirà en un grup marginal.

Acció Catalana Republicana es forma l'any 1922 a partir d'una escissió de la Lliga. A Mataró agrupa la pràctica totalitat del centre polític. Els seus principals dirigents són Antoni Marfà i Serra, Jaume Recoder i Esquerra, Jaume Llavina i Cot, Ramon Cantó i Bombardó i Joan Rabat i Simon. En les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931 hi participa en coalició amb Esquerra Republicana i l'agrupació socialista, i obté sis regidors.

L'Esquerra Republicana de Catalunya neix a Mataró amb l'empara del Centre Republicà Federal. La coalició promoguda pel Centre, adherit a Esquerra Republicana, l'agrupació socialista i Acció Catalana Republicana, guanya les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931. Els regidors elegits d'Esquerra Republicana van ésser, entre d'altres, Josep Abril, Vicenç Esteve, Agustí Muntaner i Francesc Rosseti.

Petits grups com el Partit Comunista, el Bloc Obrer i Camperol, després POUM, Unió Democràtica de Catalunya, tradicionalistes o carlins, CEDA i algun altre, existeixen a Mataró, però tenen molt poca transcendència durant l'època republicana.

Els sindicats

Des de la fi del segle XIX es configuren a Mataró dues tendències sindicals, la socialista, minoritària, i l'anarquista, majoritària, amb molta diferència.

Els socialistes, agrupats en la Casa del Poble, «eren poca gent i ben avinguda... La seva organització sindical era, naturalment, la Unión General de Trabajadores de España»,[76] que es va fundar l'any 1888 amb important contribució mataronina.[77]

Els anarquistes «es consideraven anticapitalistes, antiestatals, antipolítics i gent d'acció directa».[78] Els seus sindicats formaven part de la Confederación Nacional del Trabajo i creien en els sindicats únics d'organització o de ram. Dirigits per l'Arnó, foren protagonistes principals de totes les vagues, accions, reivindicacions i prohibicions a Mataró, entre 1916 i 1923.

Altres sindicats, com els catòlics, a Mataró vinculats amb el Círcol Catòlic d'Obrers, eren molt minoritaris i, per això, marginals.

Després del parèntesi de la Dictadura, els sindicats recuperaren la seva activitat. La CNT va ésser, en molt, el sindicat majoritari.

L'any 1932 tenien seu a la Casa del Poble i, per tant, pertanyien a la UGT, la Societat Obrera de Filats i Preparació, la Societat d'Obrers Flequers, la Societat de Llogaters la Justícia, la Unió d'Empleats i Obrers Municipals, la Unió de Fadrins Fusters i el Sindicat de Producció Agrícola.

El mateix any 1932 eren de la CNT, amb domicili al carrer Nou de Caputxines, núm. 10 bis, la Societat d'Art Fabril de Gèneres de Punt, la Societat Obrera en cartró, cartolina i papers pintats, el Sindicat del Ram de l'Alimentació, el Sindicat del Ram de la Fusta, el Sindicat de la Metal·lúrgia, i el Sindicat del Ram de la Pell.[79] També eren de la CNT els sindicats del Vidre, del Ram de l'Aigua i de la Construcció.

Durant els primers anys de República hi ha grans tensions a la CNT, ja que grups d'acció directa, vinculats a la Federació Anarquista Ibèrica, la FAI, intenten i obtenen el control del sindicat, en contraposició amb els grups d'estratègia més sindicalista. En aquests darrers grups figurava el mataroní Joan Peiró, dirigent del Forn del Vidre, una de les persones més destacades del Mataró del segle XX.

La tendència sindicalista fa públic el Manifest dels Trenta, un dels quals és Joan Peiró. I hi ha enfrontaments dintre del sindicat. Aviat els sindicats anarquistes més importants de Mataró, els del Vidre, de la Fusta, del Gènere de Punt, del Metall, del Ram de l'Aigua i del Paper, es situaran al marge de la CNT, i s'aproparan als sindicats de l'Oposició a la CNT, tot i que no abandonaran mai l'organització, manifestant només que estan en contra del predomini faista.[80] La revolució de juliol de 1936, unificarà formalment totes les tendències.

L'Associació de Dependents del Comerç i de la Indústria, fundada el 1911,[81] agrupava treballadors d'oficines i dependents de comerç. Tenia local propi a la Riera, el Centre de Dependents.

L'any 1925 es va crear el Sindicat Agrícola de Mataró i Litoral, que va reunir progressivament la pràctica totalitat de la pagesia mataronina. A mig camí entre un sindicat pròpiament dit i una associació patronal, va cuidar principalment de la problemàtica de l'exportació de la patata primerenca i va ésser capaç de construir un important edifici, inaugurat l'any 1936, al capdavall del carrer de Lepant, tocant a l'estació del ferrocarril. No consta l'existència a Mataró de la Unió de Rabassaires.[82]

Les entitats patronals

L'any 1920, passat el locaut, es constituí la Mútua Patronal de Mataró, integrada per trenta-set empreses del tèxtil, que aplegaven un total de 5.211 treballadors, per tal de cobrir els avenços en matèria social concedits per la patronal tèxtil. Més endavant, s'implantaria a nivell estatal el retir obrer obligatori (gener 1921), amb la creació de l'Instituto Nacional de Previsión. En la gestió local, hi col·laboraria la Caixa d'Estalvis de Mataró.[83] L'any 1928 el Consell d'Administració era format per Josep Colomer i Volart, president, un representant de Manufacturas Gassol, vicepresident, Josep Martí Pascual, secretari, Josep Cabot, vocal primer, Joan Roca i Ximenes, vocal segon, i Ramon Tenas, vocal tercer.[84]

La Dictadura veurà néixer la Unión Gremial i els Jurats mixtos, que seguiran durant la República.

L'any 1932 existien a Mataró l'Associació Patronal de Gèneres de Punt, amb seu al carrer de Santa Teresa núm. 53, i la Cambra de Producció de Mataró i Comarca, domiciliada al Torrent núm. 40.[85]

LA VIDA POLÍTICA

Els darrers temps de la restauració (1919-1923)

Són èpoques de crisi política, militar i social.[86]

Crisi política, representada per la desintegració dels antics partits monàrquics i pel naixement dels nous partits catalanistes, que proposen, sense aconseguir-ho, la renovació i la modernització de l'estat.

Crisi militar, per la incapacitat de resoldre la guerra del Marroc, agreujada, sobretot, pel gran desastre d'Annual (agost 1921), en el qual milers de soldats van ésser morts per les cabiles rifenyes d'Abd el-Krim.

I crisi social, animada per la recessió que s'origina a la fi de la Guerra Europea i per l'increment constant del cost de la vida. «A Mataró, els anys inclosos entre el disset i el vint-i-tres foren d'una agitació social de deixa'm encendre. De sempre, la lluita de classes havia anat de debò, sense contemplacions. Els sindicats d'orientació anarquista tallaven el bacallà i dominaven un sector majoritari de l'obrerisme, que es veia frenat, escindit o combatut pels grups lerrouxistes, socialistes i els d'orientació més o menys governamental. Els de l'Únic i els del Lliure anaven a mata-degolla i petaren les pistoles algun cop».[87]

Vagues continuades, locaut de dos mesos i mig (1919-1920), atemptats i assassinats (1920-1921) i gran malestar social, tal com ja s'ha descrit.

L'1 de juliol del 1920 fou elegit alcalde de Mataró Joaquim Capell i Vidal, el primer de la Lliga Regionalista, que presidia un Ajuntament format per vint-i-dos consellers, deu de la Lliga, vuit liberals, dos radicals, un socialista i un independent. En les eleccions del febrer de 1922 es va renovar la meitat dels regidors; es mantingué un regidor independent, els regio-

Joaquim Capell i Vidal, alcalde de Mataró. *Pensament Marià*, núm. 443 (31 març 1922).

nalistes en guanyaren un, els liberals en perderen tres i els socialistes n'augmentaren dos.[88]

L'alcalde Capell, el 8 de febrer de 1922 va ésser processat per detenció il·legal d'una menor, quan la seva actuació havia consistit a donar empara a l'esmentada noia davant dels abusos de la persona que va fer la denúncia per al processament.[89] L'alcalde rebé el suport de les autoritats i la ciutadania mataronina i, finalment, el processament va ésser sobresegut.

El fet, però, condicionà el nomenament del liberal Enric Arañó Rodon, com a nou alcalde de Mataró per reial ordre, que va prendre possessió l'1 d'abril. Va ser alcalde fins a l'adveniment de la Dictadura.

La presència de la Lliga a l'Ajuntament determinà una nova manera de fer les coses i la fi del caciquisme, representat a Mataró per Lluís Moret, de filiació liberal, diverses vegades diputat, que feia i desfeia al seu voler. Gràcies a ell, però, i al també diputat Carles Padrós, es va poder fer el desviament de la riera de Cirera, l'obra pública més important feta a la ciutat en la primera meitat del segle XX.

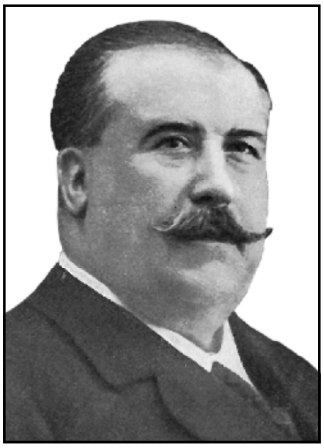

Lluís Moret i Català, diputat.
Revista *Ediciones Regionales*.
Artes Gráficas Francisco Sans
(Barcelona 1928).

La Dictadura

El 13 de setembre de 1923 començava el nou règim, instaurat a Mataró pel comandant militar.

En un primer moment, s'instaurà la censura en les publicacions i s'actuà contra les institucions catalanistes. A Mataró es clausurava el Casal Catalanista.

Ben aviat, l'1 d'octubre, quedarien suspesos tots els ajuntaments i l'endemà es constituiria el nou Ajuntament de Mataró, format per les persones que tenien la condició de vocal associat a la Junta municipal, extretes de la llista de contribuents per fiscalitzar els comptes municipals. Joaquim Boter i Martí serà el nou alcalde.

Des de l'inici, fins a la fi, les actuacions de la Dictadura foren essencialment anticatalanistes i antidemocràtiques. Supressió de la Mancomunitat de Catalunya, actuacions contra la llengua catalana, accions contra els partits polítics i els sindicats.

Però, com explica Joaquim Casas, «cessaren les picabaralles, de moment, al país. La pau social va renéixer. S'enfundaren les pistoles i la sangonera del Marroc es va acabar definitivament».

> «La Dictadura fou un règim liberal que va tirar una mica l'aigua al seu molí, però que no es va pas dedicar massa a fer passar la gent pel tub. Els partits polítics i les organitzacions sindicals, i fins i tot les institucions catalanistes, de manera més o menys oberta, continuaran fent la viu-viu. Sortien diaris de totes les fraccions, les societats més diverses podien mig actuar i l'oposició al sistema estava clarament dibuixada. Una evident tolerància donava el to al país».[90]

A Mataró, l'Ajuntament de la Dictadura fa molta obra pública. Resolt el problema del desviament de la riera de Cirera a la riera de Sant Simó, es pot urbanitzar la ciutat. I la renovació es farà, sobretot, en el temps que és alcalde Antoni de Palau de Soler i Simon, nomenat el 23 de novembre de 1925. S'ordenarà i pavimentaran el Camí Ral, l'eix Rambla, plaça de Santa Anna i la Riera i molts altres carrers, donant nova fesomia al centre de la ciutat.

El règim tingué l'adhesió d'una part de la classe conservadora local, que s'integrà en la Unión Patriótica. Els homes més notables de la Dictadura, a part de l'alcalde Antoni de Palau, foren el militar Juan González Mora, primer censor i després secretari de la Unión, el farmacèutic Pere Pascual, el fabricant Josep Martí i Pascual i el pagès Jaume Boix.[91]

La Dictadura a Catalunya tingué un moment d'esplendor l'any 1929, amb la inauguració de l'Exposició Internacional de Barcelona. Després, de manera progressiva es desintegrà i el rei retirà la confiança a Primo de Rivera. L'any 1930 el nou govern del general Berenguer restableix els ajuntaments i les diputacions dissolts el 1923 i declara una amnistia política.

Antoni de Palau de Soler i Simon,
alcalde de Mataró.
Revista *Ediciones Regionales*.
Artes Gráficas Francisco Sans
(Barcelona 1928).

La República

A les eleccions municipals de 12 d'abril de 1931 guanyà la candidatura d'esquerra, coalició formada pel Centre Republicà Federal, adherit a Esquerra Republicana, l'Agrupació Socialista de Mataró, vinculada al PSOE i Acció Catalana, enfront d'una altra coalició, la candidatura Administrativa, formada per gent de dreta i de la Lliga.

El dia 14 d'abril, a la tarda, coneixent les notícies de la proclamació de la República a Barcelona, regidors electes de la candidatura republicana entren a la Casa de la Ciutat i proclamen la República a Mataró. A les onze de la nit el regiment d'Artilleria Lleugera núm. 8 fa la mateixa proclamació per ordre del capità general de Catalunya. I a un quart de dotze es constitueix el nou Ajuntament, que estarà format només pels regidors republicans, ja que no es permet l'entrada als regidors «administratius». Josep Abril i Argemí, d'Esquerra Republicana, és elegit alcalde.

Josep Abril i Argemí, alcalde de Mataró.
MASMM. Arxiu d'Imatges.

Una gran eufòria resumeix els primers mesos de règim republicà. A l'estiu del 1931 es celebrà el referèndum sobre l'Estatut d'Autonomia, amb una participació de gairebé el vuitanta per cent del cens electoral.

Però l'eufòria inicial queda diluïda ben aviat per la realitat ciutadana, sobretot pel que fa referència als conflictes obrers, que continuen, i per l'atur creixent.[92]

I una altra problemàtica, la relacionada amb l'aplicació de mesures laïcistes en l'ensenyament i amb la prohibició d'actes religiosos, com les processons, al carrer, també afecta les relacions ciutadanes i és a l'origen de diversos incidents, com el de la desfilada dels Tres Tombs, l'any 1932.

Pel febrer de 1933 els regidors electes de la candidatura administrativa prenen possessió dels seus càrrecs, en contra de l'opinió dels grups republicans i socialistes, que es retiren. Aquest fet obrirà un període d'inestabilitat formal. Des del març fins al novembre de 1933 l'Ajuntament és governat només per Acció Catalana i la coalició administrativa. Serà alcalde Joan Rabat i Simon,

L'alcalde Salvador Cruxent, acompanyat dels grups d'esquerra, el Sis d'Octubre de 1934 a l'ajuntament de Mataró.
MASMM. Arxiu d'Imatges.

d'Acció Catalana. A finals de novembre es reincorporen els regidors d'esquerra i socialistes i s'elegeix nou alcalde Jaume Llavina i Cot, dissident d'Acció Catalana.

El 14 de gener de 1934 hi ha noves eleccions. Les guanya el Front Únic d'Esquerres, i el 31 de gener Salvador Cruxent i Rovira, d'Esquerra Republicana, amb vinculació personal amb la CNT, és elegit alcalde.

Després vindran els Fets d'Octubre i la proclamació de l'Estat català a l'Ajuntament. En aquest context un grup de la FAI, vinculat a la fàbrica del Forn del Vidre, intenta d'incendiar la basílica de Santa Maria, intent sortosament no reeixit.

Com a conseqüència del fracàs dels fets d'octubre, es prohibeixen els grups republicans d'esquerra i clausurats els sindicats. A Mataró es constitueix un nou Ajuntament, només amb els vuit regidors de dreta. Seran progressivament alcaldes Josep Novellas, Josep M. Fradera i Joan Masriera i Sans.

Passat l'any 1935, any de gestió de la dreta minoritària, les eleccions del 14 de febrer de 1936 són guanyades novament per les esquerres i, en conseqüència, retornen a l'Ajuntament els regidors expulsats arran del Sis d'Octubre. L'alcalde Salvador Cruxent, d'Esquerra Republicana, encapçalarà cinc mesos de normalitat, trencats violentament el 19 de juliol. Mataró és en aquest temps «una ciutat massa alegre i massa confiada», com escriu Joan Peiró a *Combat*, precisament el 18 de juliol, perquè no s'han fet accions contra les dretes.[93]

De fet, tot i que entre les diferents publicacions de dreta i d'esquerra, hi ha una important violència formal, ideològica, la qüestió no trasllueix al carrer. Res no feia preveure l'explosió revolucionària que es produiria a partir del 19 de juliol de 1936.

La revolució del 1936

El diumenge 19 de juliol de 1936, a les 8 del matí, el Regiment d'Artilleria Lleugera núm. 8, de guarnició a Mataró, ocupa el centre de la ciutat i proclama l'estat de guerra. Al vespre, coneguda la rendició del general Goded a Barcelona, l'alcalde de la ciutat Salvador Cruxent exigeix la retirada dels militars i el retorn a la caserna. A la matinada del dilluns són arrestats els comandaments militars i els soldats són llicenciats.

El dilluns 20 de juliol a la Casa de la Ciutat les organitzacions obreres i els partits republicans constitueixen el Comitè de Salut Pública o Comitè Local Antifeixista, presidit per l'alcalde Salvador Cruxent i format per membres de la CNT, de la FAI, de les Joventuts Llibertàries, d'Esquerra Republicana, de les agrupacions socialistes, comunistes i de la UGT, d'Acció Catalana i del POUM.

El Comitè de Salut Pública organitza immediatament el Servei de Milícies Ciutadanes, per tal d'integrar els grups armats de la CNT-FAI, que amb les armes procedents de la caserna d'Artilleria, han ocupat el carrer. El poder real queda, però, en mans d'aquests grups que, de manera violenta, intenten fer la revolució.

L'Església i la dreta són considerades culpables i col·laboradores de l'aixecament militar contra la República. I són objecte de violència. Violència contra les parròquies i les esglésies, violència contra les comunitats religioses i els seus edificis, violència contra els centres d'ensenyament, d'esplai i de lleure religiosos. L'interior de les esglésies és destruït, alguns convents són incendiats i derruïts, la resta d'edificis religiosos són ocupats i confiscats; el patrimoni cultural perdut és incalculable. Persones vinculades amb la religió o amb les organitzacions de dreta són detingudes; hi haurà, fins i tot, assassinats.[94]

L'aixecament militar havia trencat l'status quo establert amb la proclamació de la República, i surten a flor de pell tots els ressentiments de les lluites socials dels anys anteriors a la Dictadura i de la repressió posterior als fets del Sis d'Octubre. I la violència institucional, indiscriminada, i la violència particular, gratuïta, que actua sobre persones i coses sense cap mena de justificació, feta moltes vegades per grups que obren en benefici propi, provoquen la fractura irreparable de la societat catalana, que, a la llarga serà una de les causes de la pèrdua de la guerra. Joan Peiró, al diari *Llibertat*, denuncia clarament aquestes violències, tot i que no cessaran en tot el transcurs de la guerra.

En aquest context, l'1 de setembre de 1936, en ocasió de la sortida cap al front de la columna Malatesta, formada per voluntaris anarquistes, un grup de milicians exigeix l'afusellament del doctor Josep Samsó, rector de Santa Maria, internat des del 30 de juliol a la presó de Mataró. El doctor Josep Samsó és tret, emmanillat, de la presó, per les milícies ciutadanes i portat amb l'anomenat autofantasma al cementiri, on és afusellat a l'esplanada superior.[95]

Manel Salicrú i Puig

NOTES

1.- Joaquim Llovet, *Mataró. Dels orígens de la vila a la ciutat contemporània,* Caixa Laietana (Mataró 2000), 433-437.

2.- Llovet, *Mataró*, 495.

3.- Dades del Registre Civil de Mataró i de les parròquies de Santa Maria i Sant Josep. No s'han pogut ponderar els percentatges dels matrimonis ja que les dades recollides, gairebé en tots els quinze anys (1920-1935), constaten més matrimonis religiosos que matrimonis civils. Probablement perquè alguns s'inscrivien al Registre Civil d'altres poblacions.

4.- Llovet, *Mataró*, 435-436. Manel Salicrú i Puig, «El creixement urbà de Mataró (1962-1992)», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 47 (Mataró, octubre 1993).

5.- Llovet, *Mataró*, 509- 512.

6.- Can Gassol era al carrer del Prat de la Riba, ca l'Ymbern era al carrer de Biada, can Minguell al carrer de Quintana i al carrer de Puigblanc, can Colomer al carrer del Prat, can Fontdevila a la ronda d'Alfons XII i ca l'Asensio al carrer de la Cooperativa. El tint de can Marchal era al carrer de Fray Luís de León i el de can Marot al carrer d'en Prat de la Riba. La fundició de can Font era al carrer de la Cooperativa

i la de can Roure al carrer de Gravina. Una part de la fàbrica de can Colomer, rehabilitada, s'ha convertit en edificis d'habitatges, i una de les naus de can Minguell, l'única conservada, ha estat rehabilitada recentment per l'Ajuntament de Mataró. S'han conservat la major part de les xemeneies dels antics vapors. Els edificis de can Fàbregas del carrer de Biada han estat desmuntats per l'Ajuntament de Mataró, per tal d'ésser reconstruïts properament en una situació diferent.

7.- LLOVET, *Mataró*, 534-535.

8.- Després de l'assassinat de l'obrer metal·lúrgic Joan Torras, es produïren diverses detencions, però l'autoritat judicial dictà el sobreseïment per falta de proves de tots els detinguts i de l'acusat en rebel·lia Miquel Gatnau, dit també Joan Messina o Robert Parés. *Pensament Marià*, 29 setembre 1920 i 13 abril 1921.

9.- El cafè de ca l'Aragonès era situat a la Riera, on avui hi ha la botiga Zara. Era al costat d'un altre cafè, el Suís, «cosa que no impedia que cada un tingués bona clientela». FRANCESC ENRICH I REGÀS, *La vida a Mataró al primer quart de segle* (Mataró 1987).

10.- Els morts foren Josep Ventura i Roca, metal·lúrgic de 35 anys, que vivia al carrer d'Ibran, i Joan Sans Costa, de 25 anys, treballador d'una fàbrica de bombetes de Barcelona, resident al carrer de Catalunya. Hi hagué set detinguts, dos de Mataró i cinc de fora, que foren agafats pels soldats del Regiment d'Artilleria que passejaven per la Riera. Al cap d'un temps, foren posats en llibertat per manca de proves. Tot i que l'acció fou enèrgicament condemnada pels dos rectors de la ciutat, el doctor Samsó de Santa Maria i mossèn Pere Cañas de Sant Josep, un text publicat a manera d'editorial en el *Pensament Marià*, el dia 31 de març, una part del sindicalisme mataroní, vinculat a la CNT, va considerar que hi havia hagut intervenció d'algun dirigent del Círcol Catòlic d'Obrers, cosa que es pot desmentir, però que va originar alguna detenció el juliol de 1936. En aquell moment, el Sindicat Únic i totes les associacions obreres vinculades eren il·legals i prohibides. Fins i tot, un ban de l'alcalde de Mataró, Joaquim Capell, regionalista, data de desembre de 1920, ho advertia. Per això la Guàrdia Civil, l'abril del 1921, impedeix que es facin recaptes a favor de les famílies de les víctimes de l'atemptat de ca l'Aragonès i que es cobrin quotes del Sindicat Únic. A la vegada, dintre del clima de tensió, les associacions patronals de Mataró manifesten la seva satisfacció pel manteniment del general Severino Martínez Anido, protagonista de la repressió contra els sindicats, com a governador civil de Barcelona, i participen en un homenatge en favor seu.

Pensament Marià, 29 desembre 1920, 31 març 1921, 31 març 1921, 13 abril 1921 i 20 abril 1921.

11.- JOAQUIM CASAS I BUSQUETS, *Cel·luloide ranci* (Palma de Mallorca 1958), 72-73.

12.- BERNAT DE RIUDEMEYA (JAUME FONT I BIGAY), «La indústria mataronesa», *Pensament Marià*, 13 maig 1928.

13.- MARTA MANTÉ BARTRA, *La problemática de la segunda república a través del estudio de una situación concreta: El Mataró de los años treinta* (Mataró 1977), 205.

14.- LLOVET, *Mataró*, 498.

15.- A les explotacions familiars treballaven jornalers o treballadors assalariats que, a vegades, cuidaven també vinyes pròpies.

16.- Era situat al final del carrer de Lepant, molt a la vora de l'estació de la ferrovia. Ha estat enderrocat recentment.

17.- LLOVET, *Mataró*, 502 a 504.

18.- LLOVET, *Mataró*, 522-523.

19.- El col·legi de Santa Anna serà la Mútua Calassanç Vives, els Maristes seran Valldemia S.A. i els Salesians la Mútua Sant Antoni de Pàdua, pel que fa als col·legis masculins. I, respecte dels col·legis femenins, el Cor de Maria es convertirà en Mútua Escolar Prat de la Riba, les Concepcionistes seran la Mútua Escolar Carme Gibert, les franceses la Mútua Escolar Ramon Llull i la Coma la Mútua Escolar Dr. Valdé.

20.- L'escola nacional de nois era al carrer d'Alarcón, cantonada carrer del Prat de la Riba. L'edifici, construït l'any 1907, encara avui té funcions docents. L'escola nacional de noies era al carrer de Cuba i l'escola graduada al carrer de Sant Cugat. *Pensament Marià*, 4 febrer 1922 i 28 febrer 1922.

21.- Escoles nacionals. Per a nenes: Escola nacional graduada de nenes carrer de Cuba 56. Directora: Concepció Bartomeu i Font. Mestresses: Cecília Bartomeu i Font, Lluïsa Turón i Josepa Tunas.

Josepa Montoliu: Carrer de la Palma. Carme Colomer: Carrer de Guifré. Teresa Figueras: Carrer Fermín Galán (ara Camí Ral). Emília Miseracs: Carrer de Barcelona.

Per a nois: Escola nacional graduada de nois. Director, Ramon Barraca. Mestres: Tomàs Alcaine, Josep Plarromaní i Bernat González.

Antoni Badia: Carrer de Cuba. Josep Roche: Carrer Fermín Galán (ara el Camí Ral).

També eren escoles nacionals, per a nenes, carrer de l'Hospital 44, plaça Pi i Maragall (ara plaça de Cuba) 10, i per a nois carrer d'Alarcón 4, carrer de Sant Joaquim 45 i carrer de Palmerola 7.

Guia de Mataró, (Mataró 1932). *Pensament Marià*, 4 febrer 1922 i 28 febrer 1922.

22.- *Pensament Marià*, 4 febrer 1922 i 28 febrer 1922. *Guia de Mataró*, (Mataró 1932).

23.- LLOVET, *Mataró*, 477. *Guia de Mataró* (Mataró 1932).

24.- LLOVET, *Mataró*, 479-480. MANUEL CUSACHS I CORREDOR, *Mutualitat l'Aliança Mataronina. Un segle de labor mutualista* (Mataró 2009).

25.- *Guia de Mataró* (Mataró 1932).

26.- *Guia de Mataró* (Mataró 1932).

27.- *Guia de Mataró* (Mataró 1932).

28.- Els vint capellans residents formaven la comunitat de preveres de Santa Maria i rebien una remuneració per la participació en els actes de culte. Entre ells, hi havia el mestre de capella, l'organista i els capellans de Mata, de l'Hospital, de les Germanetes dels Pobres i de Valldemia. RAMON REIXACH I PUIG, *El Dr. Josep Samsó i Elias. El Pastor retrobat* (Barcelona 2010), 43, nota 2.

29.- LLOVET, *Mataró*, 487.

30.- CASAS, *Cel·luloide*, 114.

31.- LLOVET, *Mataró*, 487.

32.- LLOVET, *Mataró,* 488.

33.- CASAS, *Cel·luloide,* 115.

34.- La cronologia de la institució és extreta de LLOVET, *Mataró.*

35.- És en curs d'impressió la monografia RAMON REIXACH I PUIG, *Els orígens del catolicisme social contemporani a Mataró. Dels inicis de la revolució industrial a la primera guerra mundial*, Premi Iluro 2009. Inclou l'inici, tota la primera època i les bases teòriques i doctrinals del Círcol Catòlic d'Obrers.

36.- LLOVET, *Mataró,* 487. També és extreta de la mateixa monografia tota la cronologia.

37.- LLOVET, *Mataró,* 487.

38.- CASAS, *Cel·luloide,* 113.

39.- LLOVET, *Mataró,* 489.

40.- Una part de l'antiga biblioteca de la Societat Iris és ara al Museu Arxiu de Santa Maria.

41.- CASAS, *Cel·luloide,* 113.

42.- *Galanies* «era l'evaquatori intel·lectual, sentimental, eròtic i patriòtic de la joventut del Casal Catalanista... Hi feren llurs primeres armes com a escriptors Julià Gual -que popularitzà el nom de Jordi Cançons- Jaume Colomer, Vicenç Casals, en Cases de Calella i altres». CASAS, *Cel·luloide,* 85-86.
El darrer número de *Galanies*, del 22 de setembre de 1923, a la portada, hi ha un article editorial barrat per la censura i una nota que diu «Avís important. Sospenem la publicació de *Galanies* per fins quan sigui restablerta la normalitat en el país i a la prempsa».

43.- *Pensament Marià,* 25 setembre 1921.

44.- Antoni Marfà i Serra (Mataró 1891-1978), propietari de la Impremta Minerva, del Diari de Mataró i membre d'Acció Catalana.

45.- CASAS, *Cel·luloide,* 110.

46.- CASAS, *Cel·luloide,* 112. La conferència d'Amadeu Vives s'edità a Barcelona, l'any 1927, per la Llibreria Verdaguer, A. Domènech S. en C.

47.- La primera junta de la SAL, constituïda el primer de desembre de 1923, era formada per Josep Castellví, president, August Ribas, vicepresident, Jaume Llavina, secretari, Joan Navarro, vicesecretari, Joan Iglesias, tresorer i Josep M. Ramèntol i Josep Cateura, vocals. *Pensament Marià,* 4 desembre 1923.

48.- *Guia de Mataró* (Mataró 1932).

49.- L'edifici va ésser confiscat l'any 1939 i fou utilitzat per l'Auxilio Social. Després s'hi van instal·lar els sindicats franquistes, que van enderrocar l'edifici antic i, en el mateix lloc, hi van construir un edifici de nova planta, avui utilitzat per la UGT i el Partit Socialista de Catalunya.

50.- LLOVET, *Mataró,* 415.

51.- CASAS, *Cel·luloide,* 74.

52.- La casa ha estat enderrocada fa molt poc.

53.- CASAS, *Cel·luloide,* 113.

54.- *Guia de Mataró* (Mataró 1932).

55.- CASAS, *Cel·luloide,* 110-111.

56.- CASAS, *Cel·luloide,* 51. Els fons i la documentació de l'Orfeó Mataroní i de l'Acadèmia Musical Mariana es conserven actualment al Museu Arxiu de Santa Maria.

57.- LLOVET, *Mataró,* 489.

58.- *Guia de Mataró* (Mataró 1932).
Sobre la música lleugera a Mataró, vegeu VICENÇ BADIA I SANTAMARIA, «Orquestres i orquestrines. La música lleugera a Mataró», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 44 (Mataró, octubre 1992).

59.- *Guia de Mataró* (Mataró 1932).

60.- CASAS, *Cel·luloide,* 118-119.

61.- LLOVET, *Mataró,* 485. CASAS, *Cel·luloide,* 140-141.
Després de la Guerra Civil, el local es dedicà a sala de ball. Posteriorment, l'ocupà el Club Tortuga. El local es va enderrocar per construir un bloc de pisos.

62.- Per conèixer els inicis del cinema a Mataró, vegeu MANUEL CUSACHS I CORREDOR, JORDI SIVILLA I BOSCH, *El cinema a Mataró, 1897-1939. De la llanterna màgica al cinema sonor* (Mataró 1994).

63.- Tant l'Ateneu, com la Societat Iris, es van clausurar el gener de 1939, i els seus fons confiscats i dispersats. Una part de la biblioteca de la Societat Iris que era a l'edifici del Frente de Juventudes de la plaça d'Espanya, és avui al Museu Arxiu de Santa Maria, en concepte de dipòsit fet per la Direcció General de la Joventut de la Generalitat de Catalunya.

64.- LLOVET, *Mataró,* 482. JOSEP GOMÀ I CAROL, «Les arrels del futbol mataroní», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 43 (Mataró, abril 1992).

65.- JOAN BALLESCÀ I PRAT, «Els inicis de la natació mataronina», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 43 (Mataró, abril 1992).

66.- JORDI BUSCÀ I COLELL, «Història de l'atletisme a Mataró», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 43 (Mataró, abril 1992).

67.- FRANCESC DE PAULA CUNÍ I PERA, «Breu història de la introducció del bàsquet a Mataró», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 43 (Mataró, abril 1992).

68.- VICENÇ ARÍS, «L'excursionisme a Mataró. Apunts del seu naixement», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 43 (Mataró, abril 1992).

69.- LLOVET, *Mataró,* 482.

70.- *Guia de Mataró* (Mataró 1932).

71.- MANEL SALICRÚ I PUIG, «La casa de cós de Mataró», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 35 (Mataró, juliol 1989).

72.- Les pastisseries més acreditades eren can Miracle i ca l'Oms, encara actives avui, totes dues a la Riera. Ca l'Oms és ara al carrer de Santa Teresa, en la situació d'una altra pastisseria acreditada, can Barbosa. Totes dues organitzaven i servien banquets.

73.- El que es podia menjar en un d'aquests àpats, ho indica el menú del dinar del casament de Manuel Cuyàs i Regàs i Angelina Duran i Roca, a l'Hotel Montserrat, el 2 de juny de 1921.

«Menú.
Consomé doble amb taça
Entreteniments assortits a la Russe
Ous pochats crema graten
Filets de llenguados "Arlequin"
Cor de filet de bou Enric IV
Esparrecs salsa vinagreta
Capó del Prat al ast
Maduixes a l'Oriental
Pastisseria i fruites
Vins
Marca "Duran" blanc: Marca "Duran" negre
Codorniu N.P.U.
Cafè i Licors
Habanos»

Museu Arxiu de Santa Maria (MASMM). Impresos. Participacions de matrimoni.

74.- Respecte dels cafès mataronins, vegeu ENRICH, *La vida*, 172-173.

75.- FRANCESC COSTA I OLLER, *La premsa a Mataró. 1820-1980* (Mataró 1982).

76.- CASAS, *Cel·luloide*, 73.

77.- RAMON SALICRÚ I PUIG, «L'origen de la UGT i Mataró», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 32 (Mataró, juliol 1988).

78.- CASAS, *Cel·luloide*, 73.

79.- *Guia de Mataró* (Mataró 1932).

80.- MANTÉ, *La problemàtica*, 178-192.

81.- LLOVET, *Mataró*, 533.

82.- MANTÉ, *La problemàtica*, 198-201.

83.- LLOVET, *Mataró*, 534.

84.- *Pensament Marià*, 31 gener 1928. Josep Colomer i Volart, propietari de can Colomer, al carrer del Prat, era vinculat a Santa Maria i a les Congregacions Marianes; havia pagat el nou orgue de la basílica. Josep Martí Pascual seria alcalde de Mataró l'any 1940.

85.- *Guia de Mataró* (Mataró 1932).

86.- JOSEP TERMES, *De la revolució de setembre a la fi de la guerra civil* (1868-1939), Història de Catalunya, volum VI (Barcelona 1987).

87.- CASAS, *Cel·luloide*, 72-73.

88.- *Pensament Marià*, 4 febrer 1922.

89.- *Mataró i la Comarca*, periòdic bisetmanal d'avisos i notícies, dissabte 11 de febrer de 1922.

90.- CASAS, *Cel·luloide*, 102 i 109-110.

91.- CASAS, *Cel·luloide*, 103 a 105. Al respecte de l'alcalde, Casas va escriure també «Don Antonio de Palau és allò que se'n diu un pròcer».

92.- MANTÉ, *La problemàtica*, 202-234.

93.- JOAN PEIRÓ, *Combat* (Mataró, 18 de juliol de 1936).

94.- MANEL SALICRÚ I PUIG, *Crònica del temps de guerra* (Mataró 1989).

95.- SALICRÚ, *Crònica*.

—— DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA ——

La lliça de la plaça de Santa Anna, davant el Canaletes. S'enderrocà quan es van fer les obres d'urbanització de la plaça de Santa Anna i la Rambla. *Pensament Marià*, núm. 1.092, dijous 26 juliol de 1928.

La lliça del carrer de Sant Josep. *Pensament Marià*, núm. 1.092, dijous 26 juliol de 1928.

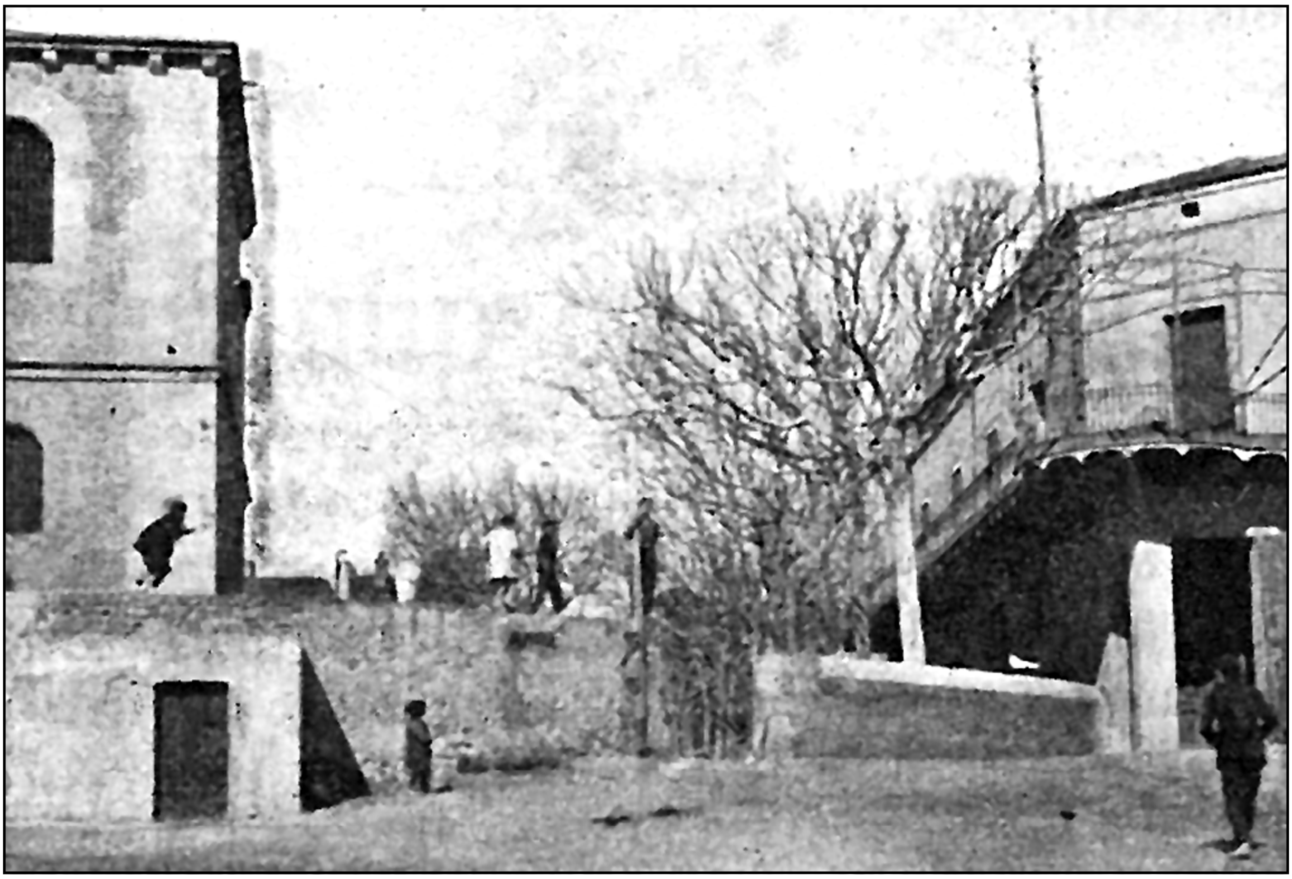

Restes de la muralla i lliça a la Riera, davant de la Presó i del Círcol Catòlic. *Pensament Marià*, núm. 1.092, dijous 26 juliol de 1928.

Obres de reforma de la Rambla (1928). *Revista Ediciones Regionales*, Artes Gráficas Francisco Sans (Barcelona 1928).

MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA
Centre d'Estudis Locals de Mataró

Col·labora:

Ajuntament de Mataró
Institut Municipal d'Acció Cultural

Amb el suport de:

INSTITUT RAMON MUNTANER
Fundació privada dels Centres d'Estudis de Parla Catalana